

Univerzita Pardubice

Fakulta Filozofická

Smrt člověka jako přechodový rituál

(Vnímání pohřebních rituálů mezi starší a mladší generací na Chrudimsku)

Veronika Pilařová

Bakalářská práce

2014

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2012/2013

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Veronika Pilařová**
Osobní číslo: **H11650**
Studijní program: **B6703 Sociologie**
Studijní obor: **Sociální antropologie**
Název tématu: **Smrt člověka jako přechodový rituál**
Zadávací katedra: **Katedra sociálních věd**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Bakalářská práce se bude zabývat fenoménem konkrétního přechodového rituálu, který provází důležitou životní situaci rodiny. Pozornost bude zaměřena na rituál smrti a pohřební obřad, který stále v dnešních rodinách přetrvává. Samotným cílem práce bude snaha o posouzení rozdílů v oceňování a významu tohoto rituálu v tradiční rodině a jeho zrcadlení v současnosti. Středem zájmu bude to, jak se tento přechodový rituál vyvíjí, zda se v průběhu let nějak změnila jeho podoba a jak se jeho zkušenosti promítají do podoby rituálu dnešního. Pro sběr dat bude použita metoda kvalitativního výzkumu, tedy polostrukturované rozhovory.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: tištěná/elektronická

Seznam odborné literatury:

Bridges W. Na prahu změn: Zóny přechodových rituálů. Praha: Návrat domů, 2004.

Eliade, M. Inicie, rituály, tajné společnosti: Mystická zrození. Computer Press, 2004.

Eriksen, T. H. Sociální a kulturní antropologie: Příbuzenství, národnostní příslušnost, rituál. Praha: Portál, 2008.

Fulghum, R. Od začátku do konce: Naše životní rituály. Praha: Argo, 1995.

Frazer, J.G. Zlatá ratolest. Praha: Mladá fronta, 1994.

Gennep, A. van. Přechodové rituály: Systematické studium rituálů. Lidové noviny, Praha 1997.

Guardini, R. Životní období. Praha: Zvon, 1997.

Kerrigan, M. Historie smrti: pohřební zvyky a smuteční obřady od starověku do současnosti. Praha: Deus, 2008.

Murphy, R. Úvod do kulturní a sociální antropologie. Praha: Sociologické nakladatelství, 2006.

Navrátilová, A. Narození a smrt v české lidové kultuře. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2004.

Skopová, K. Rodinné svátky o století zpátky aneb Oslavy a rituály v české domácnosti. 1. vyd. Praha : Akropolis, 2010.

Turner, V. Průběh rituálu. Brno: Computer Press, 2004.

Unger, J. Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě

z antropologicko-archeologické perspektivy. Ed. Jaroslav Malina. Brno: CERM, 2006.

Vedoucí bakalářské práce: doc. PhDr. Oldřich Kašpar, CSc.

Katedra sociálních věd

Datum zadání bakalářské práce: 30. dubna 2013

Termín odevzdání bakalářské práce: 31. března 2014

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.
děkan

L.S.
 Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
532 10 Pardubice, Studentská 84

PhDr. Michal Tošner, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2013

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracoval samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využil, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byl jsem seznámen s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Pardubicích dne 30. 6. 2014

Veronika Pilařová

Poděkování:

Děkuji doc. PhDr. Oldřichu Kašparovi, CSc. za odborné vedení, literaturu a cenné rady, které mi při zpracování práce poskytl.

Dále děkuji všem pozůstalým za poskytnutí údajů ze svého soukromého života a ochotu, se kterou se věnovali mému výzkumu.

ANOTACE

Bakalářská práce je zaměřena na oblast pohřebních rituálů z pohledu sociální antropologie. V první části seznamuje s pojmem přechodový rituál a nastiňuje současnou situaci v oblasti praktikování rituálů spojených s koncem života člověka v porovnání s minulostí. Práce zaměřuje pozornost na skupinu tří dílčích rituálů. Jedná se především o rituální chování věnované vlastnímu průběhu pohřebního obřadu, smuteční hostině a vzpomínkám na zemřelé. Na základě kvalitativního výzkumu se bakalářská práce zabývá rozdílem v oceňování pohřebních rituálů mezi generacemi a souvisejícím celospolečenským deficitem těchto rituálů na Chrudimsku. Výsledek empirické části pak odpovídá na stanovenou výzkumnou otázku.

KLÍČOVÁ SLOVA

rituál, obřad, smrt, pohřeb, smutek, generace

TITLE

Death of man as a rite of passage

ANNOTATION

The thesis is focused on the funeral rituals from the perspective of social anthropology. The first part introduces the concept of a rite of passage and outlines the current situation in the practice of rituals associated with the end of human life in comparison with the past. The work focuses attention on a group of three sub-rituals. It is mainly devoted to the ritual behavior during the funeral ceremony, funerals and memories of the deceased. Based on qualitative research, the work is concerned with the difference in the valuation of funeral rituals between the generations and related to the societal deficiency of these rituals in Chrudimsko. Result empirical part responsible for research questions.

KEY WORDS:

ritual, ceremony, death, burial, mourning, generation

OBSAH

0	ÚVOD	10
1	METODOLOGIE	14
1.1	Etické aspekty výzkumu	15
1.2	Výzkumný vzorek	16
1.3	Zkoumaná lokalita.....	18
2	PŘECHODOVÉ RITUÁLY	20
2.1	Problematika definice rituálu	20
2.2	Teorie přechodového rituálu	22
2.3	Pohřební rituály.....	25
3	VLASTNÍ ŠETŘENÍ.....	34
3.1	Dotazování respondentů.....	34
3.2	Průběh pohřebních obřadů	36
3.2.1	Pohřební obřad 5. června 2013	36
3.2.2	Pohřební obřad 10. října 2013.....	38
3.3	Zúčastněné pozorování na hřbitově u sv. Kříže	41
4	INTERPRETACE INFORMACÍ	44
4.1	Smuteční hostina	44
4.2	Rituály připomínání zemřelých.....	46
4.3	Pohřební obřad	49
5	ZÁVĚR	53
6	POUŽITÁ LITERATURA	55
7	PŘÍLOHY	59

SEZNAM GRAFŮ A TABULEK

Tabulka 1 *Výzkumný vzorek*.....17

Graf 1 *Návštěvníci hřbitova*43

TERMINOLOGIE

Pohřební obřad: ceremoniál posledního rozloučení se zemřelým člověkem, konaný buď v krematoriu, nebo na hřbitově; obvykle spojený s uložením ostatků zesnulého, nejčastěji pohřbením do země nebo spálením. Zpravidla se ho účastní rodina, přátelé a známí zemřelého a proslov za zemřelého zde má řečník (člen rodiny nebo najatý). Pohřební obřad může být náboženský i občanský.

Pohřební rituál: celý souhrn úkonů, které jsou vykonávané po úmrtí člověka. Součástí těchto pohřebních rituálů jsou i pohřební obřady.

Smuteční hostina: místo, kde se v kruhu pozůstalých hovoří o zesnulém.

Kremace: způsob pohřbu zemřelého, při němž je tělo spáleno. Lidské pozůstatky jsou pak zpravidla uloženy v urnách, někdy bývají rozptýleny na rozptylové loučce.

Hrob: prostor vyčleněný na pohřebišti kde je možno uložit jak urnu tak zemřelého v rakvi.

Kondolence: vyjádření soustrasti, projev účasti a soucitu s utrpením druhých. Kondolence lze vyjádřit osobně, písemně či symbolicky např. zapálenou svící.

Smrt: úmrtí, skon, latinsky exitus, je z lékařského hlediska zastavení životních funkcí v organismu spojené s nevratnými změnami, které obnovení životních funkcí znemožňují.

Truchlení: prožitek, který se projevuje se na úrovni emocionální, tělesné, kognitivní, dle povahy každého z nás.

Vzpomínky: vybavení zážitků, které nejsou nikdy přesným zachycením prožité reality.

Generace: velká skupina lidí, kteří jsou socializováni přibližně ve stejné době, a pojí je proto dobově podmíněný styl života a způsob myšlení.

0 ÚVOD

Motto:

„Neexistují-li ve společnosti potřebné rituály, nejsou si lidé jisti tím, kým jsou...“ Marion Woodman

Rituály sahají až k samé podstatě lidské existence a jsou neodmyslitelnou součástí života všech lidí. O to víc je důležitá přítomnost rituálů při tak významné chvíli jako je odchod blízkého člověka. Smrt je nevyhnutelnou antropologickou konstantou a řadí se mezi krizové situace, se kterými se člověk těžko vyrovnává. Proto jsou výraznou součástí smrti pohřební přechodové rituály, které doprovázejí přechod jedince z jedné životní etapy do druhé, a tak ulehčují orientovat se v nové situaci. Právě k těmto rituálům zaměřuji svou práci. Rozmanitost pohřebních rituálů je však obrovská. Proto jsem se rozhodla ve své studii zaměřit na jednotlivé dílčí rituály a rituální chování, jež jsou součástí oblasti skupiny přechodových rituálů spojených s koncem života člověka. Podle Van Gennepových představ o pojetí pohřebních rituálů, se soustředuji pouze na jeho poslední fázi - přijetí, která je tvořena rituály, jež se váží k opětovnému sloučení, a slouží k adaptaci člověka na nové aktivity a identifikaci s novým sociálním stavem. Tato fáze zahrnuje především rituální chování věnované vlastnímu průběhu pohřebního obřadu, smuteční hostině a vzpomínkám na zemřelé. Tyto tři rituály jsou tedy hlavním předmětem mé práce. Nezabývám se však podrobnými popisy těchto obřadů, což by mohlo zkreslovat cíle práce, ale hlavně jejich významem a postavením v rámci celku pro mnou určené generace lidí.

Pohřeb je stále jedním z nejdůležitějších rituálů v naší západní kultuře. Z toho důvodu se budu zabývat rituály, a to zejména přechodovými, do kterých pohřeb patří. Tématem této práce jsou přechodové rituály spojené se smrtí a pohřebními obřady a jejich prožívání v kontextu 21. století s ohlédnutím do minulosti především na základě výpovědí respondentů. Na problematiku bude nahlíženo z pohledu sociální antropologie, jelikož rituály tvoří lidé, je to prostředek, který ovlivňuje jejich prožívání a chování. Jejich podoba pak vypovídá o situaci v dané kultuře, společnosti či v životě jedince. Dále se zlehka dotknu pohledu sociologie a podnětné je pro mě též hledisko psychologické či historické. Pohřební rituály měly vždy pevný řád a místo a sloužily jak mrtvým, tak pozůstalým vyrovnávat se se smrtí. V současné moderní společnosti ale platí, že lidé těmto rituálům nepřipisují tak zásadní význam a proto se

čím dál víc oprostují od jejich dodržování a se smrtí se vyrovnávají pouze v jejich mysli nebo se s ní nesmíří vůbec. Česká republika je zemí se statisticky zjištěným nejvyšším množstvím pohřbů bez obřadu v celé Evropě. Což považuji za celospolečenský problém, o kterém je třeba mluvit. Zároveň před námi vyvstávají nové neznámé. A to, proč tomu tak je. V rámci zániku tohoto rituálu, se mohou časem dostavit důsledky například v podobě nejrůznějších psychických problémů. Je jisté, že pohřební rituál byl v křesťanské době z velké míry určen církevními předpisy. V moderní společnosti se klasické rituály spojené s náboženstvím ze života lidí vytrácejí, naproti tomu mnohé přžívají ve změněné podobě nebo vznikají nové. V každém případě ale podoba rituálu a především změna jeho podoby vypovídá o aktuální situaci. A protože se tyto přechodové rituály proměňují v průběhu času, považuji za důležité zabývat se nejen jejich podobou v současné době, ale také zachytit proměnu ve významu a oceňování těchto rituálů u mladší a starší generace lidí včetně porovnání generačních odlišností v názorech na jejich dodržování. Vycházím zde z přesvědčení, že současný stav ve společnosti lze poznat především z analýzy historických materiálů, podpořený porovnáním s dnešní realitou formou terénního výzkumu. Výzkum přitom vychází především ze stavu zjištěného na Chrudimsku.

Hlavním cílem bakalářské práce je vytvoření ucelenějšího pohledu na probíhající změny v postojích k vybraným pohřebním rituálům souvisejících s posledním rozloučením, a pokusit se tak dospět k lepšímu porozumění současné situaci v této problematice vytrácení pohřebních rituálů. Za pomoci kvalitativního výzkumu se pokusím alespoň z části zmapovat toto rituální chování vybraných jedinců ve zmíněné lokalitě, na základě zjištění reálných postojů mladých lidí v porovnání s pohledem na věc starších jedinců. Důraz je tedy především kladen na aktérskou perspektivu a význam, který současníci pohřebním obřadům připisují. Na základě tohoto cíle jsem si stanovila základní výzkumnou otázku, na kterou se v průběhu práce budu snažit odpovědět. Ta zní: Jak značný je rozdíl v ocenění významu pohřebních rituálů mezi současnou mladší a starší generací a k jakým transformacím pohřebních rituálů fáze „přijetí“ dnes dochází? Dílčím cílem je vysvětlení příčin toho, proč se současný člověk postmoderní doby snaží ze svého života stále více vytěšňovat myšlenky spojené s těmito fenomény. V poslední době se ve společnosti začíná vést diskuze o tom, zda člověk tyto rituály skutečně potřebuje. Proto zde chci dokázat, že stále tyto činnosti neztratili svůj význam a i dnešní člověk potřebuje pomoci usnadnit proces změny. V práci se pokusím též uvést do problematiky přechodového pohřebního rituálu a to především z hlediska jeho funkce, významu a využití. Vycházet proto budu z díla známého antropologa Arnolda Van

Gennepa a jeho práce *Přechodové rituály*. Vedle něj pak práci doplním o pohled dalších antropologů, kteří se zabývali rituálem, jako je Victor Turner, Robert F. Murphy, Thomas H. Eriksen, Claude Lévi-Strauss či Edmund R. Leach. Česká etnoložka Alexandra Navrátilová se v publikaci *Narození a smrt v české lidové kultuře* zabývá rituály, které se přímo pojí se smrtí člověka, čehož jsem musela využít.¹ „Stručným dějinám smrti“, jak z jeho díla napovídá, se věnuje britský sociální antropolog Davies D. J., které přináší stručné pojednání o smrti v lidských dějinách, ovšem se současnou návazností na aktuální dění i myšlenkové tendence v současné evropské společnosti.² Z významných sociologů zabývajících se smrtí je například německý sociolog Norbert Elias, který se ve své knize *O osamělosti umírajících* zaměřil především na problém sociální exkluze umírajících a starých lidí.³ Této problematice, především v České republice, se věnuje také Olga Nešporová, z jejích děl jsem též čerpala a která představuje zevrubné pojednání o smrti, o postoji k ní v dějinách i současnosti. Mezi studie zaměřené především na smrt a pohřbívání v historické perspektivě patří dílo Norberta Ohlera *„Umírání a smrt ve středověku“*, kde popisuje péči věnovanou mrtvému člověku či rozdílné reakce lidí na úmrtí.⁴ Také zmíním monografické dílo francouzského historika Phillipe Arièse *„Dějiny smrti I. a II. díl“*, ve kterých se zaměřil především na pohřební zvyklosti a vztah člověka ke smrti.⁵ Základem mé práce se stalo i české dílo *„Pohřbívání a hřbitovy“* od Davida Stejskala a Jaroslava Ševla, kde je téma pohřbívání s ním spojené činnosti popsáno vyčerpávajícím způsobem z nejrůznějších oblastí.⁶ Z internetových zdrojů jsem využila například článku v časopise *Dějiny a současnost*⁷ nebo absolventské práce Bc. Pavla Serbouska na téma *Přechodové rituály v postmoderní společnosti*⁸.

Téma pohřebních rituálů a zvyklostí v české kultuře jsem si zvolila z několika důvodů. Nejdřív mě k zamyšlení nad tímto tématem dovedla osobní zkušenost, když jsem byla očitým svědkem současného stavu chladného pohřebního obřadu a následně pohřbu bez obřadu úplně. Uvědomila jsem si, že přede mnou stojí velice vzrůstající avšak zastíraný celospolečenský problém, který je třeba naléhavě řešit. Toto zjištění ve mně vyvolávalo

¹ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004.

² DAVIES, D. J. *Stručné dějiny smrti*. Praha: Volvox Globator, 2007

³ ELIAS, Norbert. *O osamělosti umírajících v našich dnech*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 1998.

⁴ OHLER, N. *Umírání a smrt ve středověku*. Jinočany: H & H, 2001.

⁵ ARIÈS, P. *Dějiny smrti*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2000. 1., 2. díl.

⁶ STEJSKAL, D., ŠEJVL, J. a kol. *Pohřbívání a hřbitovy*. Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s., 2011

⁷ NEŠPOROVÁ, O. *Dějiny a současnost. Na věčnost bez patosu: Pohřební rituály za komunismu a dnes* [online]. 2008, č. 11 [cit. 2014-06-26]. Dostupné z: <http://dejinyasoucasnost.cz/archiv/2008/11/na-vecnost-bez-patosu/>

⁸ SERBOUSEK, P. *Přechodové rituály v postmoderní společnosti* [online]. Zlín, 2009 [cit. 2014-06-26]. Dostupné z: http://dspace.k.utb.cz/bitstream/handle/10563/8118/serbousek_2009_dp.pdf?sequence=1. Diplomová práce. Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně.

velkou rozpačitost a úzkost ale zároveň mě vyprovokovalo k hlubšímu poznání tohoto problému. Rozhodla jsem se proto věnovat tematice pohřebních rituálů, konkrétně specifickým rituálům přijetí z pohledu několika generací. Dalším důvodem je aktuálnost tématu. Smrt a s ní související úkony bylo, je a bude stále velice aktuální téma, protože zde trvale probíhá přirozený proces obnovy obyvatelstva důsledkem rození a vymírání lidí, tedy demografická reprodukce. Stejně tak, navzdory značným změnám v doprovázení zemřelých, se shodneme na tom, že se vždy budeme se svými blízkými zesnulými loučit (ať už jakýmkoliv způsobem) a chystat jim místo posledního odpočinku. Žádná komunita nenakládá se zemřelým jako s odpadem, nýbrž mu přiznává důstojné pochování. Tento problém jsem se rozhodla řešit také proto, že je to téma, které se dotýká každého z nás, a téměř všichni se smrtí nějakým způsobem setkali, přemýšleli o ní či se zúčastnili pohřbu. Povědomí veřejnosti o tomto stavu české společnosti se mi zdá však stále velmi nedostatečné. Žijeme v uspěchané době, a to, že rituály ke svému životu potřebujeme, nám uniká. Svou prací bych ráda tuto skutečnost připomněla a zároveň také vybídla k zamyšlení či diskusi.

Jsem si vědoma toho, že rozsah této práce mi zdaleka neumožňuje zabývat se podrobnou a hlubokou analýzou příčin stavu této složité, ale pro život jedince důležité problematiky. O to mi zde ani nejde, spíše chci podniknout jakousi sondu do myšlení dnešních lidí a pokusit se dojít k validním závěrům.

1 METODOLOGIE

Moje bakalářská práce je kvalitativní studií zaměřenou na poznání postojů, které ke smrti a pohřebním rituálům zaujímá dnešní mladší generace lidí žijících na Chrudimsku v porovnání s tím, jak k této tématice přistupovali lidé v minulosti. Zajímat mě také bude problematika dodržování pohřebních rituálů spojených se smrtí dnes, jaké proděly změny v průběhu času, případně odhalení příčin dnešního fenoménu vytrácení pohřebních obřadů. Při hledání odpovědí na své výzkumné otázky vycházím především z názorů, zkušeností a myšlenek svých respondentů. Zároveň však chci zohlednit teoretickou část práce, a proto se budu snažit buď doložit, nebo vyvrátit obsah těchto kapitol, ve kterých zmiňují myšlenky různých autorů. Tyto celospolečenské souvislosti chci „oživit“ a porovnat s empirickou zkušeností konkrétních lidí. Kvalitativní výzkum jsem si zvolila proto, že předmětem mého výzkumu je člověk, u kterého se pokouším zjistit nejen, jak se chová, ale především jaké důvody stojí za jeho jednáním. Mojí snahou bude porozumět subjektivním zkušenostem jedinců a působení sociálních, kulturních ale i ekonomických a psychických faktorů. Tento typ výzkumu volím také z důvodu složité a choulostivé oblasti zkoumání, čímž téma smrti a pohřebních rituálů určitě je. Od kvalitativního výzkumu (na rozdíl od kvantitativního) si slibuji hlubší proniknutí do problematiky výzkumu a pochopení zkoumané oblasti. Výzkum jsem započala v září 2013, kdy jsem organizovala schůzky s respondenty a následně prováděla rozhovory. Říjen a listopad pak pro mě byly časem mapování terénu. Nejprve jsem se účastnila dvou pohřebních obřadů jako skrytý pozorovatel a výzkum jsem ukončila na svátek všech věrných zemřelých 2. 11. občůzkou na místním hřbitově. Do své studie jsem totiž zahrнула kromě samotných pohřebních rituálů i oblast vzpomínkových rituálů a otázku zachování této tradice.

Nejdůležitějším zdrojem informací o dané problematice je můj terénní výzkum. Pro úplnější popis a interpretaci zkoumané problematiky používám kombinaci metod polostrukturovaného rozhovoru s otevřenými otázkami, doplněný o metodu zúčastněného pozorování. Rozhovory patří mezi nejvýhodnější, ale zároveň i mezi nejobtížnější metody pro získávání kvalitativních dat. Individuální hloubkový rozhovor probíhal s vybranými respondenty, kteří mohli volně vyjadřovat své názory a pocity k předmětu výzkumu, což mi umožnilo detailněji přiblížit, jak lidé chápou důvody vztahu dnešního člověka k tématu smrti a pohřebních rituálů. Pro některé osoby jsem měla otázky navíc. Týkalo se to osob

v pokročilém věku, které mohou posoudit současnou situaci v přístupu k pohřbívání v kontrastu s dobou jejich mládí, tedy proměnu ve větším časovém rozpětí. Návodné otázky, které jsem během polostrukturovaného rozhovoru použila, jsou otázky zjišťující postoj lidí k tématu smrti, dále otázky, které se týkají rituálů posledního rozloučení a důvodů upouštění od pohřebních obřadů a také otázky zaměřené na vzpomínkové rituály. Vždy jsem se snažila, aby zkoumaná osoba otázce dobře porozuměla a mohla tak na ni bez problému odpovědět. Seznam návodných otázek přikládám v příloze.

Jako další metodu sběru dat jsem zvolila zúčastněné pozorování na chrudimských pohřebních obřadech, kde jsem byla součástí sociálního prostředí. Jako pozorovatel jsem navštívila celkem 2 obřady ve smuteční rozlučkové síni v Chrudimi u Josefa Vostravského. Oba dva obřady nebyly součástí rozloučení cizích lidí, oba zemřelé jsem znala a byla jsem zde jako přímý účastník, ne však úplně blízký příbuzný. Spolupodílela jsem se tak na vytváření reality, ale v zásadě jsem ji nijak neovlivňovala. Nakonec jsem se rozhodla ještě pro jedno pozorování a to na místním hřbitově u sv. Kříže. Výzkum jsem prováděla 1. a 2. listopadu, kdy vzpomínáme na všechny věrné zemřelé, lidově dnes tomuto svátku říkáme „Dušičky“. Kdysi v tento den vzpomínali pozůstalí na své zemřelé příbuzné a přátele. Všichni přicházeli na hřbitovy, kde očistili okolí hrobu, kde pokládaly věnce, květiny a zapálili svíčku, aby se pak v tichu pomodlili za spásu duší. Modlitba živých prý pomáhala dušičkám očistit jejich hříchy. Mým cílem bylo zjistit, zda se konkrétně tato tradice na Chrudimsku uchovává i dnes. Pozorování bylo zúčastněné, jelikož jsem také jako pozůstalá osoba přišla zavzpomínat na mé předky. Na rozdíl od rozhovorů, při kterých jsem zachytila to, co si účastníci myslí, jsem při pozorování mohla deskriptivně zaznamenat spíše jednání aktérů. Udělala jsem si tak vlastní názor na pozorovanou situaci, o které respondenti zřídka vyprávějí v rozhovorech, protože si ji neuvědomují. Pozorování mi tak umožňuje pochopit celý kontext, ve kterém se situace odehrává.

1.1 Etické aspekty výzkumu

Jedná se o pravidla zacházení se zkoumanými osobami a také s výsledky výzkumu. Jak píše britský sociolog Anthony Giddens, *„všechny výzkumy týkající se lidí, a to nejen v*

*sociologii, mohou přinášet etická dilemata“.*⁹ S prováděním výzkumu nastávají totiž problémy spjaté s praktickými stránkami procesu rozhovorů a zúčastněného pozorování. Všem respondentům však byla vysvětlena má role ve výzkumu, ve kterém vystupuji jako výzkumník zkoumající předmětný fenomén a účel intervence. Předem jsem je ujistila, že jejich výpovědi nebudou nikterak zneužity ani poskytnuty třetí osobě, pouze důvěrně použity pro účely mé bakalářské práce. Též jsem osoby upozornila na možnost odstoupení z výzkumu. Dotazované osoby nebyly v žádném případě nuceny k rozhovorům, vždy na mé otázky odpovídaly dobrovolně za slíbenou anonymitu a poctivost v analýze dat a prezentaci výsledků. Všichni souhlasili s audio nahrávkou rozhovoru, stejně tak mi dali svůj informovaný souhlas k zpracování údajů. Účastníkům výzkumu jsem též přislíbila zpřístupnění výsledné práce. Víím, že téma mého výzkumu není pro respondenty nikterak příjemné, proto jsem se snažila při rozhovorech navodit dobrou atmosféru, aby účastníci v průběhu neprodělali jakousi psychickou újmu a aby opouštěli můj výzkum přinejmenším ve stejně dobrém rozpoložení jako před výzkumem.

Problém však nastává s pozorováním ve formálním povolení pobytu v terénu jeho účastníky, tedy pozůstalými na pohřebním obřadu. To ale z praktického hlediska není do plné míry možné, neboť nelze informovat všechny aktéry. Přesto mě však připadalo nutné zvolit tuto metodu, jelikož výzkum by byl v případě zjevného pozorování znehodnocen, jelikož by mohl zcela změnit přirozené chování účastníků pohřebního obřadu. Skryté pozorování často skýtá riziko odhalení a znehodnocení celého výzkumu. K ničemu podobnému však nedošlo a tím se mým úkolem stává nevyhnutelné zachování soukromí zúčastněných. Myslím si, že moje volba metodologie je z hlediska etiky i tak přijatelná. I přes zaujetí řešeným tématem jsem se snažila neztrácet objektivní a citlivý náhled na zkoumanou problematiku a do terénu jsem se pokusila vstoupit bez předsudků a hodnot, které jsou často v rozporu s hodnotami zkoumaných jevů.

1.2 Výzkumný vzorek

Celkem jsem oslovila 12 dospělých respondentů, z nichž se čtyři odmítli jakkoliv vyjádřit k této pochmurné tématice. Nejčastěji uváděli důvod neschopnosti otvírat roky

⁹ GIDDENS, A. *Sociologie*. Praha: Argo, 1999, s. 524.

tabuizované téma, nebo prostou nechuť k předmětu výzkumu. Tudíž mám k dispozici osm regulérních výpovědí. Charakteristické bylo, že ženy byly častěji ochotné zúčastnit se výzkumu a poskytnout rozhovor. Informátoři účastníci se polostrukturovaných rozhovorů byli vybíráni z mého blízkého i širšího okolí Chrudimska na základě předem zvolených kritérií. Zájem celé práce se soustřeďuje především na osoby, jež za svůj život prožily úmrtí blízké osoby, jsou ochotné rozmlouvat, na toto společností zavrhané téma, a které měly dostatečně vyhraněné představy o těchto skutečnostech. Úmrtí této blízké osoby respondentů proběhlo maximálně před šesti lety. Dalším kritériem, které jsem zvolila, byl věk informátorů. Vzhledem k tomu, že postoje zaujímané ke smrti se v průběhu života mění, vybírala jsem respondenty ve dvou dílčích věkových kategoriích. První skupinou jsou mladí lidé ve věku 20 – 35 let a druhou skupinu tvoří starší lidé, kteří mohou porovnat dnešní situaci například s jejich mládím, je jim od 64 do 83 let. Čtyři informátoři spadají do skupiny starších a čtyři do mladších. Informátoři již byli smíření se smrtí svých blízkých, a vrátili se zpět do normálního života. Tři z mých respondentů tvoří jednu třígenerační rodinu a byly tak vybrány účelně, kvůli porovnání rozdílu v přístupu k tématu smrti a s ní spojených pohřebních obřadů. Jedná se o paní Evu, Hanu a Pavlu. Zbylá pětice byli jednotlivci. Výzkumu se zúčastnilo celkem 5 žen a 3 muži. Uvědomuji si, že vzhledem k velikosti vzorku nebude možné výsledky výzkumu zobecnit pro celou populaci a že budou platné pouze pro skupinu pozůstalých na Chrudimsku. K přehlednosti zkoumaného vzorku jsem sestavila tabulku dotazovaných respondentů.

Tabulka 1 *Výzkumný vzorek*

Respondenti	Věk	Profese	Vzdělání	Náboženské vyznání	Rodinný stav
Adam	24	Student	VŠ	Ne	Žije s rodiči
Daniel	32	Programátor	VŠ	Ne	Žije s partnerkou
František	72	Důchodce	SOU	Ne	Ženatý
Gabriela	20	Studentka	SŠ	Ne	Žije s rodiči
Pavla	35	Recepční	SŠ	Ne	Vdaná
Marie	77	Důchodce	SŠ	Ne	Vdaná
Eva	83	Důchodkyně	SOU	Ano	Vdova
Hana	64	Prodavačka	SOU	Ne	Vdaná

1.3 Zkoumaná lokalita

Abychom mohli zahájit pátrání po současných pohřebních rituálech, musíme si nejprve přiblížit lokalitu mého výzkumu. Všichni moji respondenti mají trvalé bydliště v okolí města Chrudim. Také zúčastněné pozorování a obchůzky jsem prováděla na místním hřbitově a pohřebních obřadech v chrudimské smuteční síni. Výzkum proběhl a zaměřil se pouze na oblast města Chrudimska, nejen pro jeho snadnou dosažitelnost, ale i z důvodu velikosti města. Jak bude později zmíněno, právě ve velkých městech se odehrává nejvíce pohřbů bez obřadu i kremací. Obyvatelé vsí dávají zase přednost klasickému pohřbu do země. Chrudim se řadí mezi středně velká města, proto bych ráda prověřila, jak je to zde s touto problematikou.

Chrudimsko se nachází ve východních Čechách, kde leží v západní části Pardubického kraje. Dne 19.12.2001 zde byl založen svazek několika obcí - mikroregion Chrudimsko. Zakládajícími členy se staly Chrudim, Rabštejnská Lhota, Slatiňany a Svídnice. Nyní tento mikroregion čítá celkem 32 členů. Na východě sousedí s Mikroregionem Košumbersko, na jihu s Mikroregionem Hlinecko a na jihozápadě s Mikroregionem Železné hory. Hlavním centrem je město Chrudim, ležící při severním okraji popisované oblasti cca 10 km od Pardubic, 33 km od Hradce Králové, 115 km od Prahy a 125 km od Brna. Jedná se o území o celkové rozloze cca 220 km².¹⁰ Z velké části v tomto poklidném středně velkém městě probíhal i můj výzkum. Jedná se o město s bohatou historií a množstvím kulturních památek, je také úzce spjato s loutkami. Známe je pro svůj letní festival Loutkářská Chrudim, kde probíhá přehlídka amatérských loutkářských souborů a také pro jedno z nejnavštěvovanějších míst ve městě - Muzeum loutkářských kultur, které sídlí v nádherném renesančním Mydlářovském domě z 16. století. Na náměstí, které dnes nese jméno významného chrudimského rodáka, vynálezce lodního šroubu Josefa Ressela, je řada starých měšťanských domů se zdobnými fasádami. Chrudim leží na rozhraní Polabské nížiny a Železných hor. Městem protéká řeka Chrudimka, která se vlévá do Labe v Pardubicích. Počet obyvatel žijících v Chrudimi ke dni 1. 1. 2013 činil 23 182 osob z toho je zde 49% mužů a 51% žen. Průměrný věk obyvatel se vyšplhal na 41,4 let.¹¹ Prvním národem, který se v Chrudimi usadil,

¹⁰ Mikroregion Chrudimsko. In *Poloha* [online]. 2014 [cit. 2014-06-26]. Dostupné z: <http://www.mikroregionchrudimsko.cz/index.php?nid=663&lid=cs&oid=23172>

¹¹ Český statistický úřad: *Počet obyvatel v obcích České republiky ke dni 1.1.2013*. In: 2013. Dostupné z: [http://www.czso.cz/csu/2013edicniplan.nsf/t/50002DF52B/\\$File/13011303.pdf](http://www.czso.cz/csu/2013edicniplan.nsf/t/50002DF52B/$File/13011303.pdf)

byli v mladší době kamenné mezi léty 5100 až 3500 př.n.l. Keltové. Ve středověku byla Chrudim významným centrem řemesel, obchodu i kultury v širokém okolí. Poloha na zemské cestě z Prahy na Moravu podtrhávala význam města, a napomáhala jeho rozvoji, takže se Chrudim v období vrcholného středověku zařadila mezi přední města českého království. Od roku 1307 je Chrudim i královským věnným městem. Taková města potom sloužila českým královnám jako zdroje příjmů.¹² Chrudim za války ztratila nepočetnou židovskou menšinu a po roce 1948 zde trvale pobývají Romové.¹³ Kvůli obrovskému rozkvětu školství a kultury v 19. století se Chrudim začalo říkat Athény východních Čech. Nazval ji tak František Palacký protože patřila v dané části země k centrům vzdělanosti. V porovnání s celorepublikovým průměrem je zde vyšší vzdělanost.¹⁴

Část mého výzkumu se odehrávala na jednom z chrudimských hřbitovů - hřbitov u sv. Kříže. Ten má podle mně proti mnohým hřbitovům takovou jinou nádherně zádušnou atmosféru, snad to dělá to, že je prorostlý stromy a okrasnými křovinami. Hřbitov u sv. Kříže není jen místo posledního odpočinku našich blízkých, ale zároveň slouží jako unikátní kronika a historie města. Klid tady našlo mnoho slavných a významných osobností, ať už šlo o umělce, politiky nebo válečné hrdiny. Hřbitov se nachází na jihozápadním okraji Chrudimi v areálu kostela sv. Kříže. První zmínka o kostele Povýšení svatého Kříže a hřbitova, pochází z roku 1349. Nad horním obloukem vstupní brány je umístěn velký kamenný kříž posazený na podstavci. Mezi nejvýznamnější obyvatele města, kteří jsou zde pochováni patří Karel Roth, Františka Wiesnera, Karel Pippich či Antonín František Rybička, jehož hrob je označen jako kulturní památka.¹⁵ V části hřbitova u sv. Kříže se nachází vojenský hřbitov, dále také u hřbitova sídlí obřadní rozlučková síň Josefa Vostrovského, kde můj výzkum pokračoval.

¹² ŠEVČÍK, J. Historie Chrudimi: *Založení města Chrudim* [online]. 2011 [cit. 2014-06-26]. Dostupné z: <http://www.chrudimka.cz/historie-chrudimi-zalozeni-mesta-chrudim.html>

¹³ HANUŠ, V. a kol. *Chrudimsko a Nasavrcko*, III., *Obraz kulturní, práce všeho učitelstva*, Chrudim: Výbor ku popisu okresu chrudimského a nasavrckého, 1912, s. 27-28.

¹⁴ Odpovědi.cz. In *Proč se městu Chrudim říká Athény?* [online]. 2014 [cit. 2014-06-26]. Dostupné z: <http://www.odpovedi.cz/otazky/proc-se-mestu-chrudim-rika-atheny>

¹⁵ CHARVÁT, J. *Stará Chrudim*. Okresní muzeum v Chrudimi, 1991. s. 93

2 PŘECHODOVÉ RITUÁLY

2.1 Problematika definice rituálu

Moje práce se především zabývá rituály. I v dnešní době se často v různých situacích můžeme setkat s tímto pojmem, protože jak říká B. Alexander, „každý rituál je zakotven v každodenním lidském světě.“¹⁶ Mnohdy si tuto skutečnost přímo ani neuvědomujeme a ne vždy je znám pravý význam rituálu. Proto bych nejprve ráda trochu přiblížila smysl rituálu a zároveň shodnotila, jak nahlížíjí různí badatelé na tuto problematiku.

Samotný výraz slova rituál pochází ze staroindického sanskrtského slova „rta“, které má v latině podobu „ritualis“, což znamená posvátný řád, obřad, zvyk, obyčej.¹⁷ Z antropologického hlediska je velice složité nalézt tu správnou formulaci, která by dokázala dostatečně vymezit pojem rituál ze všech jeho aspektů, díky univerzálnosti tohoto pojmu. V odborné literatuře najdeme mnoho různých pokusů o porozumění rituálu a nalézáme zde rozličné teorie, které se snažili o to definovat rituál. Je ale zřejmé, že zde vládne značný nesoulad a jednotné obecné vymezení rituálu zřejmě neexistuje. Obecně se na rituál můžeme dívat jako na určitou ceremonii, která má přesně daný postup, vychází z tradice a předává se z generace na generaci. Často se jedná o významný moment v lidském životě. V antropologické knize V. Soukupa nalézáme tuto definici: „*Symbolicky a normativně standardizovaný způsob chování a soubor obřadných činností, jehož prostřednictvím příslušníci určité skupiny udržují a upevňují hodnoty a normy své kultury.*“¹⁸

Nyní se podívám na tematiku rituálů z několika pohledů, kde budu vycházet z děl vybraných antropologických osobností, které se touto problematikou zabývali. Z hlediska rozsahu práce se budu snažit stručně vystihnout pouze teorie přínosné pro mé další zkoumání pohřebních rituálů. Zakladatel strukturální antropologie C. Lévi-Strauss ve svém díle staví rituál do protikladu s hrou. Rituál je konjunktivního charakteru neboť nastoluje jednotu nebo organický vztah (symetrii) mezi dvěma původně asymetrickými skupinami. V případě rituálu je tedy dána prvotní asymetrie mezi posvátným a profánním nebo mezi mrtvými a živými, a jde o to dostat všechny účastníky na stejnou stranu, a to pomocí událostí, jejichž povaha a uspořádání má opravdový strukturální charakter. Naopak hra se jeví jako disjunktivní a

¹⁶ BOWIE, F. *Antropologie náboženství*. Praha: Portál, 2008, s. 149-152

¹⁷ MALINA, J. a kol. *Antropologický slovník*. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2009, s. 197.

¹⁸ SOUKUP, V. *Dějiny antropologie*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2004, s. 642.

spočívá v tom, vytvořit určité diference mezi vítězi a poraženými. Samotný svět je nerovnovážný, rituál se tedy snaží dávat věci zpět do pořádku a harmonie.¹⁹

Britský antropolog Maurice Bloch tvrdí, že rituály nutně požadují existenci transcendentního světa nebo zdroje metafyzické moci, která se nachází za hmotnou existencí, a proto neguje smrt. Lidé se můžou „vypůjčit“ nebo dobýt či pohltit něčím z této transcendentní moci pomocí rituálního procesu, přičemž se v tomto procesu sami mění.“ Smrt vede k úspěšné existenci, protože „opuštěním tohoto života je možné vidět sebe sama a druhé jako součást něčeho stálého, a tedy život přesahujícího.“²⁰

Jeden z žáků B. Malinovského Edmund Leach, definuje rituál jako soubor kulturních konání, které souvisí se symbolickou dimenzí chování.²¹ Edmund Leach ve významu rituálu nachází univerzální prvek. Tvrdí, že rituál může nabývat různých významů, záleží jen na tom, jaký aspekt při jeho zkoumání lidé vyzdvihnou. Tím, že rituály umožňují rozdílnost pojetí, nemohou vytvářet společenskou stabilitu a naopak podporují existenci napětí ve společnosti. Z jeho hlediska hodnotíme rituál jako jev, který dává lidem možnost zamýšlet se nad jejich postavením ve společnosti. Leach také argumentuje, že duchovní svět je chápán jako zrcadlový obraz společnosti, proto i rituály jsou nepřímým způsobem vyprávění o společnosti.²² Podle Leacha jedinec používá rituál jako vzor pro své jednání v každodenním životě.

Významný sociolog É. Durkheim zdůvodňuje, že pro pochopení rituálu je potřeba poznat jeho objekt, tedy víru. Od ní se pak odvíjí rituál. Uvádí, že právě sakrální svět stojí v protikladu profánnímu a navzájem jsou vzájemně neslučitelné. Rituál v takovém systému slouží jako jediný možný spojovací činitel.²³

Rituálů, které provázejí celý náš život, je bezesporu nespočet. Proto je můžeme například podle způsobu provádění nebo okamžiku, s nímž jsou spjaty dělit do skupin. Žádný obřad však nelze přesně zařadit pouze do jedné ze skupin, ale mísí se v něm více prvků. Stejný rituál může patřit do více skupin.²⁴ Jedním ze základních dělení rituálů udávané v

¹⁹ LÉVI-STRAUSS, C. *Myšlení přírodních národů*. Liberec: Dauphin, 1996, s. 52.

²⁰ BOWIE, F. *Antropologie náboženství*. Praha: Portál, 2008, s. 181.

²¹ LEACH, E. Rituál. *International encyclopedia of the social sciences*. New York: David L. Sills, 1968, s. 524.

²² ERIKSEN, T. H. *Kulturní a sociální antropologie*. 2. vyd. Praha: Portál, 2008, s. 263 – 266.

²³ DURKHEIM, É. *Elementární formy náboženského života: Systém totemismu v Austrálii*. Praha: OIKOYMENH, 2002, s. 49.

²⁴ VAN GENNEP, A. *Přechodové rituály: Systematické studium rituálů*. Praha: Lidové noviny, 1996, s. 14-21.

učebnicích antropologie je na rituály situační, výroční a přechodové.²⁵ V tomto smyslu, jak již napovídá z názvu, se dostáváme k rituálům přechodovým. Ty tvoří zvláštní a specifický pohled na problematiku rituálů, protože je můžeme aplikovat na široké spektrum všech činností. Přechodové rituály mohou být náboženské či světské, avšak je mezi nimi velice úzká hranice a často se i překrývají. Výraz „přechodový“ nám napovídá, že se jedná o situace spojené s nějakou změnou. Každý člověk nutně přísluší do nějaké skupiny, vrstvy, věkové kategorie či se nachází v určitém stavu, který však není trvalý a během života se několikrát chtě nechtě mění. „Tyto rituály završují změny sociálního statutu v životě člověka.“²⁶ U této přeměny je důležité, že z ní není návratu. Většinou se jedná o významné dosažení nějakého životního mezníku, který se děje pouze v naší mysli, ale i to má zásadní význam pro naši budoucnost.

2.2 Teorie přechodového rituálu

Rituál působí jako katalyzátor, umocňuje prožitek a svou silou může měnit život všech zúčastněných. Tyto společensky podporované rituály nám pomáhají nejen s přechodem do nové životní fáze, ale také s bezpečným začleněním se do nového společenství a vyrovnání se se změnou.²⁷ Do této kategorie spadají také pro nás důležité pohřební rituály či rituály spojené se smrtí. V této kapitole bych chtěla krátce nastínit práce A. van Gennepa a V. Turnera, z mého pohledu nejvýznamnějších představitelů, kteří se zabývali přechodovými rituály. Z antropologů se rituálům přechodu, tedy i těm pohřebním, věnoval především Van Gennep (1997). Tento významný francouzský etnolog a folklorista je dnes znám především díky knize *Les rites de passage* (Přechodové rituály), ve které sleduje člověka, jak je během svého života provázen různými obřady. Autor se na tyto rituály snažil podívat v širších souvislostech a na jednotlivé přechodové rituály pohlížel jako na systémy sociálních událostí. Ty jsou spojovány s životními cykly nebo životními krizemi.²⁸

Van Gennep navrhl trojfázové schéma přechodového rituálu. Podle jeho teorie tedy všechny přechodové rituály mají tři samostatné, na sebe navazující rituální fáze. Model se skládá z fáze odloučení ze společnosti, fáze pomezí a fáze opětovného přijetí. Van Gennep říká, že

²⁵ MURPHY, R. F. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1998, s. 186 – 191.

²⁶ SKARUPSKÁ, H. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2006 s. 55-56

²⁷ Centrum Mandala. In: *Rituály v našem životě: na festivalu Miluj svůj život*. [online]. [cit. 2014-06-26]. Dostupné z: <http://www.centrum-mandala.cz/kurzy/ritualy-v-nasem-zivote>

²⁸ VAN GENNEP, A. *Přechodové rituály: Systematické studium přechodových rituálů*. Praha: Lidové noviny, 1996, s. 162.

rituály spojené se smrtí jsou nejdrastičtější formou přechodových rituálů.²⁹ Vlastně celý lidský život je přecházením z jednoho postavení do druhého. Přejít mezi těmito stavy je pak ve zvláštních úkonech či obřadech. V obřadech pak „každá změna postavení jedince [...] znamená akci a reakci profánního a posvátného, akci a reakci, které se musejí řídit určitými předpisy a na které je třeba dohlížet, aby v obecné společnosti nedošlo k potížím a aby nedoznala škodu.“³⁰

První fáze (preliminární) se vyznačuje rituály odloučení, kde dochází k oddělení od předchozího stavu nebo situace, ve které se dotyčný jedinec předtím nacházel.³¹ Tato fáze se vyznačuje rituály symbolizujícími nějaké oddělení, a to buď formou tělesné změny (např. ostříhání vlasů při vstupu do armády), nebo dočasným fyzickým odchodem ze společenství (např. v některých společnostech dívka při své první menstruaci žije ve zvláštní chýši odloučená od zbytku společenství). Vyjadřuje změnu časoprostorových souřadnic – jedinec něco opouští a bude se nacházet někde jinde.³² Mezi odlučovací pohřební rituály můžeme zařadit například různé způsoby přenášení těla zesnulého ven z domu; spálení šperků a majetku zesnulého; usmrcení jeho žen, otroků nebo oblíbených zvířat; omývání, pomazávání a obecně rituály, kterým se říká očištné.³³ Druhou fází pomezí charakterizují rituály s neurčitostí a jistým zmatkem, protože jedinec se nachází mezi společenskými postaveními. Příkladem prostřední fáze je ošacení vězňů do stejnokroje, který je odlišný od ostatní společnosti.³⁴ Je to určitý mezistav, kdy člověk již nemá starý status a nový ještě také ne, děje se s ním teprve nějaká proměna. V pohřebních rituálech se dle van Gennepa pomezí liminární fáze vyznačuje nejprve setrváním těla zemřelého nebo rakve v domě, smuteční místnosti, bděním u mrtvého. Smutek můžeme také považovat za svého druhu stav pomezí pro pozůstalé, ti se nacházejí mezi světem živých na jedné straně a světem mrtvých na straně druhé. V období smutku příbuzní tvoří zvláštní společenství nacházející se na pomezí mezi světem mrtvých a světem živých.³⁵ Ve třetí fázi je povznesený člověk integrován do stejné společnosti, ale ve změněném stavu. Rituál určuje průběh přechodu, udává, jak se má člověk dostat do nového postavení, a shromažďuje všechny lidi v okolí za účelem psychologické podpory zasvěcované osobě a všem zúčastněným.³⁶ Rituály přijímací jsou rituály spějící k

²⁹ Tamtéž, 19 - 21.

³⁰ Tamtéž, s. 13.

³¹ BOWIE, F. *Antropologie náboženství*. Praha: Portál, 2008, s. 156 -161.

³² VAN GENNEP, A. *Přechodové rituály: Systematické studium rituálů*. Praha: Lidové noviny, 1996, s. 19.

³³ GENNEP, A. *Přechodové rituály: systematické studium rituálů*. Praha: Lidové noviny, 1996. s. 136 - 137.

³⁴ BOWIE, F. *Antropologie náboženství*. Praha: Portál, 2008, s. 156 -161

³⁵ VAN GENNEP, A. *Přechodové rituály: systematické studium rituálů*. Praha: Lidové noviny, 1996. s. 136-137.

³⁶ Tamtéž, s. 19.

ukončení smutku. Pro pozůstalé jsou dány hostinou po pohřbu, při které se navazuje pouto mezi pozůstalými a vzpomínkovými slavnostmi, pro zesnulého přijetím na onen svět či věčným zatracením.³⁷

Pro tuto práci je také stěžejní Turnerův výklad přechodového rituálu. Tento skotský antropolog, který navázal na Arnolda Van Gennepa, zkoumal především střední fázi přechodového rituálu, pro kterou používal pojem liminalita (limen = práh), ve které se vytváří společenství – *communitas*. V období liminálního pomezí, kdy se člověk nachází uprostřed přechodového rituálu, se pohybuje v kulturní oblasti mezi dvěma světy, která nemá vlastnosti stavu, z něhož přichází, ani z toho, kam bude po ukončení přechodu nakonec zařazen. V této fázi mají jedinci velmi nejasné postavení. „*Liminalita je často přirovnávána ke smrti, pobytu v lůně, neviditelnosti, temnotě, bisexualitě, divočině nebo k zatmění Slunce nebo Měsíce.*“³⁸ Bridges tuto fázi přirovnává k jakémusi vákuu, které nemá rysy minulé ani nadcházející fáze, a proto s sebou může přinášet nejistotu.³⁹ „*Liminalita znamená, že vyšší postavení neexistuje bez nižšího a ten, kdo zastává vyšší pozici, musí zažít, jaké to je, být poníženy.*“⁴⁰ Jak jsem již zmínila výše, Turner ve svém díle rozpracoval další pojem - *communitas*, což je sociální aspekt a projev stavu liminality. Je to jakési solidární společenství, určitá nestrukturovaná komunita rovnocenných jednotlivců, kteří se nacházejí v liminálním stádiu. Nejedná se však o společenství založené na území, ale na vazbách mezi lidmi – rovnostářském příbuzenství. Je také přímým protikladem ke společnosti jako takové. Struktura a antistruktura tedy společnost a *communitas* nemohou existovat jedna bez druhé a obě mají pro kulturu stěžejní význam. Turner společnost nechápal jako neměnnou, ale viděl jí jako protikladnou kombinaci *communitas* a sociální struktury. Říká, že *communitas* proudí dovnitř skulinami struktury prostřednictvím liminality.⁴¹

Výkladů rituálu existuje nespočet a v podstatě každý vědec může rituál a jeho funkci definovat jinak. Proto není možné prohlásit jednu definici za všeobecně platnou, která by nám přesně specifikovala význam rituálu. Vždy musíme objektivně vnímat více vymezení, tím získáme ucelený pohled. Mým cílem zdaleka není vyčerpat tuto problematiku ze všech úhlů pohledu. V souvislosti s rituálem se omezím konkrétně na problematiku rituálu pohřebního.

³⁷ Tamtéž. s. 151.

³⁸ TURNER, V. *Průběh rituálu*. Brno: Computer Press, 2004, s.95-96.

³⁹ BRIDGES, W. *Na prahu změn: zóny přechodových rituálů*. Praha: Návrat domů, 2004, s. 90.

⁴⁰ TURNER, V. *Průběh rituálu*. Brno: Computer press, 2004, s. 96-98.

⁴¹ TURNER, V. *Průběh rituálu*. Brno: Computer Press, 2004, s. 124-125.

2.3 Pohřební rituály

Pohřební rituály jsou chápány jako postupy, které jsou i dnes součástí souboru kulturních zvyklostí té či oné společnosti. Mýty, které provázejí tyto obřady, jim dávají smysl a obsah.⁴² Francouzský etnolog van Gennep tvrdí, že se nic neliší podle národnosti, věku, pohlaví nebo společenského postavení jedince tolik jako právě pohřební rituály.⁴³ Britský teolog a sociální antropolog D. Davies považuje pohřební rituály za úspěšnou lidskou adaptaci na smrt.⁴⁴ V této kapitole se pokusím o stručnou charakteristiku kultury pohřbívání v České Republice. Cílem však není kompletně představit trendy ve vývoji kultury pohřbívání, ale spíše upozornit na stále více tabuizované téma, které se týká každého z nás. Pohřebními rituály zde rozumím každou ritualizovanou činnost, která má co dočinění s odchodem člověka. Jak rituály obecně tak ty související se smrtí, byly vždy součástí lidského života a vždy měly velice významný smysl pro společnost. Především dříve se na ně kladl velký důraz, měly slavnostní ráz a bylo k nim přistupováno s úctou. Pohřební rituál nám pomáhá se rozloučit a pochopit, že náš blízký se už nevrátí, a zároveň nám pomáhá vrátit se zpět do běžného života. Pohřeb je především jakýsi projev úcty nebožtíkovi. V současné době má ale spíše než pro zemřelého, význam pro pozůstalé. Jak říká sociolog Jan Keller: „*Tradiční rituály měly v minulosti za úkol především posilovat integritu společnosti.*“⁴⁵ A právě pohřeb jako skupinový rituál slouží k posilování pocitu sounáležitosti se skupinou při těžkých chvílích. Funguje jako stabilizátor chování, je nástrojem, pomocí něhož dané společenství upevňuje své normativní uspořádání. Tento rituál také určuje průběh přechodu, udává, jak se má člověk dostat do nového postavení a shromažďuje lidi v jeho okolí za účelem psychologické podpory.⁴⁶ Pohřební obřad je také příležitostí pro uvolnění pocitů lítosti a viny v řízených podmínkách, v seskupení věřících, kteří se navzájem utěšují ve chvílích stresu a potřeby.⁴⁷ Tento ceremoniál je v jistém smyslu ochranou před zármutkem a zoufalstvím pozůstalých. Je to mechanismus odvádějící a tlumící reakce, které by mohly truchlící zahltnout a ve svém důsledku ohrozit. Ritualizované rozloučení se zemřelým je také prostorem, kde mohou pozůstalí otevřeně ventilovat své pocity a myšlenky. Mohou zde plakat a naříkat, dokonce se to od nich i očekává. Právě pohřeb může přispět k tomu, že

⁴² ASSMANN, J. *Smrt jako fenomén kulturní teorie*. Vyšehrad, 2003, s. 87

⁴³ VAN GENNEP, A. *Přechodové rituály. Systematické studium rituálů*. Praha: Lidové noviny, 1997, str. 136.

⁴⁴ DAVIES, D. J. *Death, Ritual and Belief*. London, New York: Continuum, 2002, s. 224.

⁴⁵ KELLER, J. *Nedomyšlená společnost*. Brno: Doplněk, 1992, s. 84- 92.

⁴⁶ MURPHY, R. F. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Praha: Slon, 2001, s. 187.

⁴⁷ Tamtéž, s. 190.

ztráta začne být chápána jako realita. Další z významných funkcí pohřebních rituálů bych jmenovala to, že veřejně uvádí pozůstalé do jejich nového stavu. Pozůstalý získává nový sociální status, například z ženy se stává vdova.⁴⁸ Pohřeb je vlastně poslední rituál na naší životní cestě, který je psychologicky a sociálně příliš podstatným rituálem na to, aby mohl být jen tak považován za zbytečný. Smutné však je, že dnešní člověk často nemá tušení, proč se určité praktiky provádějí. Určitý rituál se generačně předává dál a v průběhu času byl úplně zapomenut jeho původní smysl, který je povětšinou původně náboženského původu.

I přes to, že jsem zde stručně nastínila důležitost a nedílnou součást rituálů souvisejících se smrtí v životě člověka, jsme i my sami svědky dlouhodobého procesu odposvátnění, nebo též desakralizace většiny z nich. Mnoho rituálů s oním hlubokým citovým prožitkem, který byl samozřejmostí pro naše předky, se z moderního života postupně vytrácí. Některé ale i nadále zůstávají zachovány, jen nabývají poněkud jiných podob v souladu s tím, jak se mění celá společnost. Otázkou však zůstává, v jaké kvalitě. V dnešní uspěchané době leckdo nenajde ani čas, aby pohřbil svého blízkého. Jak uvádí Řičan (1989): „...žijeme v době rychlých společenských přeměn, která je poznamenána nejen zesíleným protikladem aktuálního a historického programu, ale i rychlými změnami v aktuálním programu. Staré tradice zanikají a nové vznikají jen pomalu. Vyvíjíme se jinak než naši otcové. Současné změny ve způsobu života jsou tak prudké, že sotva stačíme sledovat jejich vliv na naši psychiku.“⁴⁹ Absence pohřebního obřadu se u nás rozšiřuje během posledních dvaceti let ale ve světovém měřítku je to věc poměrně neobvyklá a rozloučení se se svým blízkým je spíše považováno za naprostou samozřejmost.⁵⁰ Česká Republika je v tomto směru opravdu raritou. V této souvislosti musíme věnovat zvláštní pozornost také vzestupu moderní kremace, která vystřídala ukládání do země. O Česku se hovoří jako o velmoci žehu. Počet zesnulých, kteří jsou zpopelněni, se pohybuje kolem 80 %.⁵¹ Česká společnost bývala kremacím velmi otevřená již v dobách před nástupem komunismu. Podíl kremací činil například už polovině čtyřicátých let dvacátého století zhruba 8% a patřil tak mezi nejvyšší v Evropě.⁵² Nejvýznamnější rozdíly se v rámci Česka objevují mezi městy a venkovskými obcemi. Ve městech převažuje kremace, na vesnicích inhumace, což souvisí i s mírou religiozity obcí.

⁴⁸Krematorium Liberec: *Pohřební rituály*. [online]. [cit. 2014-06-26]. Dostupné z: <http://krematoriumliberec.cz/krematorium/pohrebni-ritualy>

⁴⁹ŘÍČAN, P. *Cesta životem*. Praha: Panorama, 1989, s. 242.

⁵⁰NEŠPOROVÁ, O. *Obřady loučení se zesnulými: sekulární, náboženské nebo raději žádné pohřby*. Sociální studia - smrt 8 (2), 2011, 57-85

⁵¹NEŠPOROVÁ, O. *Preferenční způsoby pohřbu*. In Český lid, roč. 93, č. 4, 2006. s. 388.

⁵²SERBOUSEK, P. *Přechodové rituály v postmoderní společnosti* [online]. Zlín, 2009 [cit. 2014-06-26]. Dostupné z: http://dSPACE.k.utb.cz/bitstream/handle/10563/8118/serbousek_2009_dp.pdf?sequence=1. Diplomová práce. Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně.

Pohřby bez obřadů jsou specialitou velkoměst, z důvodu vyšší anonymity velkoměsta. Na venkově je obvyklé, že se pohřbu účastní celé vesnice, ve městech se sousedé navzájem neznají.⁵³ Proces modernizace neznamena ústup rituálů ze života společnosti, vede pouze k transformaci jejich obsahu a forem. S „odposvátněním“ společnosti se obřadnost postupně vytrácela, avšak potřeba nějakým způsobem zdůraznit důležitý životní předěl zůstává. Příkladem může být substituce původního církevního pohřebního obřadu za civilní pohřeb. To dokazuje, jak je těžké chtít se distancovat od rituálů, které jakýmsi způsobem strukturují náš život, dávají mu jistý řád a pomáhají nám přecházet z jedné životní etapy do další. Tato skutečnost vypovídá také o tom, že obřady nejsou bezpodmínečně vázány na náboženský obsah a že i moderní člověk má silnou potřebu rituálů a jejich provozování.⁵⁴

Ale černobílé vidění - „dobrá minulost, špatná současnost“ – nic neřeší. Primární otázkou zůstává, proč se to stalo takovým, jakým to je. Příčiny vytrácení pohřebních rituálů spatřujeme hlavně v již zmíněném ateistickém smýšlení české společnosti. Lidé si církevní obřad nevolí, ten občanský obřad je veřejností vnímán jako méně závazný. Lidé mají pocit, že ho lze bez větších problémů vypustit, provést neoficiálně či individuálně. Mnohým se zdá i lepší rozloučit se s dotyčným jen své mysli.⁵⁵ Platí přitom, že čím vyšší míra religiozity, tím je vyšší podíl inhumace, církevních pohřbů, nižší podíl pohřbů bez obřadu, vyšší účast na pohřbech a silnější dodržování tradic spojených se smrtí. Míra religiozity v České republice, která je na evropské poměry velmi nízká, činí pouze 32,2 % věřících.⁵⁶ Nešporová usuzuje, že se na tom také podepsalo 40 let komunistické éry v české společnosti, která se snažila smrt tabuizovat.⁵⁷ To je však podle mě mylná úvaha, když vezmeme v potaz i další státy východního bloku, které byly podrobeny masivní protikřesťanské propagandě, a přesto jsou často mnohem religióznější, než většina států západní Evropy. Dokonce i Slovenská republika je několikanásobně religióznější. Ve společnosti ustoupila do pozadí i víra v posmrtný život a význam rituálů též výrazně klesl. Po většinu dějin lidé věřili v nějaký druh posmrtného života. Ve druhé polovině 20. století však v Evropě zaznamenáváme nový posun, během něhož se

⁵³ Pohřbívání a hřbitovy: *reflexe kultury českého venkova* [online]. 2010 [cit. 2014-06-26]. Dostupné z: <http://www.dvs.cz/clanek.asp?id=6462396>

⁵⁴ POSPÍŠILÍKOVÁ, S. *Rituály umírání a pohřbu* [online]. Zlín, 2010 [cit. 2014-06-26]. Dostupné z: http://dspace.k.utb.cz/bitstream/handle/10563/13793/posp%C3%AD%C5%A1il%C3%ADkov%C3%A1_2010_bp.pdf?sequence=1. Bakalářská práce. Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně.

⁵⁵ NEŠPOROVÁ, O. *Smrt, umírání a pohřební rituály v české společnosti ve 20. století*. Praha: Soudobé dějiny AV ČR, 2007, s. 354-378.

⁵⁶ Pohřbívání a hřbitovy: *reflexe kultury českého venkova* [online]. 2010 [cit. 2014-06-26]. Dostupné z: <http://www.dvs.cz/clanek.asp?id=6462396>

⁵⁷ NEŠPOROVÁ, O. *Smrt, umírání a pohřební rituály v české společnosti ve 20. století*. Praha: Soudobé dějiny AV ČR, 2007, s. 1175.

hlavní pozornost lidí obrátila k pozemskému životu, v němž náboženství hraje jen okrajovou roli nebo je zcela ignorováno. Tento odklon můžeme pozorovat i ve způsobu, jakým se lidé vypořádávají se smrtí.⁵⁸ Církev jako by měla monopol na smrt, jsou organizacemi, které „umí“ se smrtí zacházet, a jejich „náhrada“ je obtížná. Funkcionalista Bronislaw Malinowski, proto dokonce tvrdil, že právě vyrovnání se se smrtí je hlavním účelem náboženství.⁵⁹

Ale je to opravdu jen ateismus, co způsobilo ztrátu schopnosti prožívat jedinečné životní události jako rozloučení se s blízkým? Důvodem pro nepořádání obřadů může být dnes hodně zmiňovaná ekonomická stránka věci. Kvůli vysokým cenám za pohřební obřad a častému pocitu, že pohřeb nemá smysl, se často jeví pohřeb jako zbytečná investice.⁶⁰ Ve srovnání s jinými evropskými zeměmi jsou však u nás náklady na pohřeb velice nízké, cena za pohřeb se pohybuje mezi 15 a 25 tisíci korun, zatímco jinde ve světě to často bývá i více než desetkrát tolik.⁶¹ „Důvodem, proč lidé opouštějí tradiční životní rituály, jsou jednoznačně peníze, potvrzuje to i Český statistický úřad, podle kterého by pro 40 procent rodin představoval problém neočekávaný výdaj osmi tisíc korun.“⁶² Nemůžeme ale hned vinit české obyvatele, kteří raději ušetří na pohřebním rituálu pár tisíc. Chyba může být právě na straně pohřebních institucí. Pokud mají pozůstalí pocit, že jim rituál s třemi písničkami a řečníkem, který zesnulého vůbec neznal, nenabízí náležitou útěchu, není divu, že se smrtí se raději vyrovnají po svém. Zkrátka tento obřad postrádá hlubší duchovní rozměr a není tak často dostatečnou útěchou.⁶³ Mnozí autoři hovoří v souvislosti s redukcí pohřebního obřadu o komercializaci pohřebnictví. Míní tím skutečnost, že pohřebnictví je výnosným způsobem podnikání, které se dnes cení nade vše. Současně ale upozorňují, že kvalitní, rychlý a chladný obřad, trvající „pár minut“, rezignuje na svůj smysl: důstojné rozloučení se zemřelým člověkem, který svou smrtí připomíná slavné „memento mori“ všem, kdo ho na poslední cestě doprovázejí.⁶⁴ Problémem také může být, že pohřební úřady nabízejí moc velké spektrum

⁵⁸ DAVIES, D. J. *Stručné dějiny smrti*. Praha: Volvox Globator, 2007, s. 62.

⁵⁹ NEŠPOROVÁ, O. Dějiny a současnost. *Na věčnost bez patosu: Pohřební rituály za komunismu a dnes* [online]. 2008, č. 11 [cit. 2014-06-26]. Dostupné z:

<http://dejinyasoucasnost.cz/archiv/2008/11/na-vecnost-bez-patosu/>

⁶⁰ NEŠPOROVÁ, O. *Obřady loučení se zesnulými: sekulární, náboženské nebo raději žádné pohřby*. Sociální studia - smrt 8 (2), 2011, s. 57-85.

⁶¹ NEŠPOROVÁ, O. Dějiny a současnost. *Na věčnost bez patosu: Pohřební rituály za komunismu a dnes* [online]. 2008, č. 11 [cit. 2014-06-26]. Dostupné z:

<http://dejinyasoucasnost.cz/archiv/2008/11/na-vecnost-bez-patosu/>

⁶² Pohřby bez obřadu jsou častější, Češi už nemají peníze na nebožtíky [online]. Dostupné z:

<http://www.novinky.cz/ekonomika/243447-pohrby-bez-obradu-jsou-capejsi-cesi-uz-nemaji-penize-na-neboztky.html>

⁶³ NEŠPOROVÁ, O. *Smrt, umírání a pohřební rituály v české společnosti ve 20. století*. Praha: Soudobé dějiny AV ČR, 2007, s. 354-378.

⁶⁴ STEJSKAL, D., ŠEJVL, J. a kol. *Pohřbívání a hřbitovy*. Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s., 2011

možností jak obřad provést. Nesnaží se pozůstalým pomoci v těžké životní situaci, pouze nabízejí základní služby bez toho, aby přinášely nové alternativní složky do pohřebního rituálu, aby byl důstojný a zároveň měl vysokou symbolickou hodnotu.⁶⁵

Další faktor, který je potřeba zde zmínit, je faktor sociální – tzv. dehumanizace společnosti, jinak také individualizace, kdy k sobě mají lidé po citové stránce daleko. Rituál je kolektivní záležitost, protože člověk je začleněn do určité komunity. A to je jeden z rozdílů moderního člověka a člověka náboženského. Dnešní společnost vyzdvihuje nade vše individualitu, soběstačnost, proto velká část současných pozůstalých rezignuje na kolektivní rozloučení a nechá mrtvého pohřbit bez obřadu⁶⁶ nebo se obřad intimizuje, vyjádření soustrasti k úmrtí se vyznačuje diskretností a narůstá také počet pohřbů organizovaných jako nejužší rodinná pieta.⁶⁷

Ukazuje se, že někteří pozůstalí záměrně upouští od kolektivního pohřebního obřadu ve snaze vyhnout se nepříjemné situaci a velké psychické zátěži během přípravy i průběhu. Otázkou ale je, nakolik je tento přístup náležitý, neboť psychologové se kloní spíše k myšlence, že rituály poskytují určitý návod, jak se s úmrtím blízkého vyrovnat, a pomáhají strukturovat fáze truchlení.⁶⁸ Navíc jak podotýká P. Ariés, je dnes problémem i samotné veřejné vyjadřování emocí: „Lidé jsou přesvědčeni, že projevy smutku na veřejnosti a také jeho příliš hluboké a příliš dlouhé prožívání v soukromí jsou morbidní.“⁶⁹

V České republice je v současnosti patrný i další faktor upouštění od pohřebních rituálů, a to vnímání starých lidí ostatní částí populace. S tím, jak se v novověku prodloužil průměrný věk populace, prodloužila se i etapa stáří, během níž jsou staří lidé stále více odcizováni mladší generací.⁷⁰ Stáří se dnes nepovažuje za kvalitu, zatímco mladí perspektivní lidé se těší ve společnosti mnohem vyššího společenského statutu. Neustále přibývá lidí, kteří nejsou schopni ujmout se umírajícího člověka, poskytnout mu tak oporu a projevit náklonost, jakou při rozloučení s lidmi nejvíce potřebuje. Je tomu tak proto, jelikož smrt druhého

⁶⁵ NEŠPOROVÁ, O. Dějiny a současnost. *Na věčnost bez patosu: Pohřební rituály za komunismu a dnes* [online]. 2008, č. 11 [cit. 2014-06-26]. Dostupné z: <http://dejinyasoucasnost.cz/archiv/2008/11/na-vecnost-bez-patosu/>

⁶⁶ NEŠPOROVÁ, O. Na věčnost bez patosu. Pohřební rituály za komunismu a dnes. *Dějiny a současnost. Kulturně historická revue*. 30, č. 11, 2008, s. 40-43.

⁶⁷ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004.

⁶⁸ NEŠPOROVÁ, O. Dějiny a současnost. *Na věčnost bez patosu: Pohřební rituály za komunismu a dnes* [online]. 2008, č. 11 [cit. 2014-06-26]. Dostupné z: <http://dejinyasoucasnost.cz/archiv/2008/11/na-vecnost-bez-patosu/>

⁶⁹ ARIÉS, P. *Dějiny smrti*. 2. Díl: Zdivočelá smrt. Praha: Argo, 2000, s. 340.

⁷⁰ Tamtéž

člověka se nám jeví jako připomínka smrti vlastní, a naše představa o nesmrtnosti by tak mohla být blízkostí umírajícího ohrožena.⁷¹ S předešlým důvodem určitě souvisí i to, že současná společnost smrt tabuizovala, odsunula na okraj, zkrátka vytěsnila ji z našeho života. Lidé mají tendenci se truchlícím raději vyhýbat. Konfrontace se smrtí a zármutkem je jim nepříjemná, nevědí, jak se mají chovat nebo co říci.⁷² Dříve smrt tvořila přirozenou součást života dospělých i dětí a lidé se s ní setkávali téměř na každém kroku. Umírání bývalo většinou veřejnou záležitostí. Člověk povětšinou umíral doma, obklopen rodinou a nejbližšími. Blížící se chvíle smrti nebyla zastírána jako něco nevhodného, ale byla součástí rodinného „obřadu“, který zahrnoval loučení, společné modlitby.⁷³ Tento starý životní postoj ostře kontrastuje s dneškem, kdy nám smrt nahání hrůzu do takového stupně, že se dokonce neodvažujeme nazvat ji jménem.⁷⁴ Sice smrt před sebou vídáme každý den mediálně zprostředkovanou na našich obrazkách, ale nemusí nás příliš znepokojovat, neboť se nedotýká nás ani našich blízkých.⁷⁵ Dnes je nám smrt neznámá, protože ve snaze žít bezstarostný život vytěsňujeme ze svého vědomí nepříjemné myšlenky na konec života. O to víc pak můžeme být zaskočení nemocí a umíráním blízkého člověka. Norbert Elias tuto skutečnost shrnul: „*Dosud nikdy v dějinách lidstva nebyli umírající tak sterilně odsouváni do zákulisí společenského života, mimo zraky živých; dosud nikdy nebyly lidské mrtvoly expedovány z úmrtního lože do hrobu tak hygienicky, bez zápachu a s takovou technickou dokonalostí*“.⁷⁶ Lidé zkrátka smrt vytěsňují jak jen to je možné, tím samozřejmě vytěsňují i vše, co se jí týká. Příkladem jsou právě pohřební rituály a podílení se na jejich účasti. „*Čím méně se obáváme mrtvých, tím méně náročné jsou obřady prováděné při jejich likvidaci*“.⁷⁷

„*V rámci Evropy neobvyklé je procento pohřbů bez obřadů – ve velkých městech jde až o každý druhý pohřeb. Vysoký je rovněž podíl těch pozůstalých, kteří si ani nevyzvednou urnu s popelem svých blízkých,*“ uvedl Stanislav Balík, vedoucí katedry politologie FSS MU, v komentáři pro Lidové noviny.⁷⁸ Levi-Strauss poukazuje na to, že přírodní národy a moderní člověk mají odlišné myšlení. Proto také nepovažujeme provádění rituálů souvisejících se

⁷¹ ELIAS, Norbert. *O osamělosti umírajících v našich dnech*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 1998, s. 28.

⁷² STEJSKAL, D., ŠEJVL, J. a kol. *Pohřbívání a hřbitovy*. Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s., 2011.

⁷³ AHLER, N. *Umírání a smrt ve středověku*. Jinočany: H & H, 2001.

⁷⁴ ARIÉS, P. *Dějiny smrti*. 1. Díl: Doba ležících. Praha: Argo, 2000.

⁷⁵ ČORNEJ, P. *Fenomén smrti v české kultuře 19. století*. Praha: Koniasch Latin Press, 2001, s. 10-12.

⁷⁶ ELIAS, Norbert. *O osamělosti umírajících v našich dnech*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 1998, s. 23.

⁷⁷ DAVIES, D. J. *Stručné dějiny smrti*. Praha: Volvox Globator, 2007, s. 62.

⁷⁸ LABUSOVÁ, E. Proč nepotřebujeme rituály [online]. 2014 [cit. 2014-06-26]. Dostupné z: http://www.evalabusova.cz/media/proc_ritualy.php

smrti za nezbytné. Přírodní národy prostě berou slova a pojmy zcela vážně, kdežto pro nás to jsou pouze slovní hříčky.⁷⁹

A. Navrátilová říká, že „*smrt a umírání nelze popsat odděleně od jejich souvislosti*“⁸⁰ Proto zde nemohu nahlížet na pohřební rituály, bez toho aniž bych zde zmínila ostatní ritualizované činnosti, které se pojí s tématem smrti. Pochování nebožtíka vždy bylo spojeno s celou řadou rituálních úkonů. „*Již Voltaire napsal, že pouze člověk ví, že musí zemřít a ví to ze zkušenosti. Přestože i zvířata mají určité předtuchy smrti, tak člověk je jediný tvor, který si tuto skutečnost uvědomuje.*“⁸¹ Smrt, která znamená mnohdy tragickou ztrátu blízkých osob, vždy představovala jev, se kterým se jednotliví příslušníci společnosti museli určitým způsobem vyrovnávat. Proto si také člověk vymyslel nespočet rituálů, které mu pomáhaly překonat tyto nepříjemné okamžiky. Některé z nich, bych zde chtěla připomenout. Součástí pohřebního obřadu bývala tryzna, slavnost dramatického rázu, při kterých lidé v maskách prováděli různé tance a hluk, který měl zapudit zlé demony. Pohřební hostiny v současné době mají ponejvíce podobu slavnostnějšího pohoštění na počest zemřelého v kruhu nejbližších pozůstalých.⁸² V minulosti navazovalo na pohřeb období smutku. Pozůstalý měl vyhrazený čas na vyrovnání se se ztrátou, kdy se mohl distancovat od společnosti. Fáze smutku je podle van Gennepa „*jen soubor tabu a negativních praktik vyznačujících izolaci osob, které smrt považována za reálnou, materiální vlastnost uvrhla do posvátného, nečistého stavu, od obecné společnosti ...*“.⁸³ Nikdo si nemusel nechávat svou bolest pro sebe; až do 19. století projevovali ženy a muži svůj smutek navenek slyšitelně a viditelně. Středověké prameny mluví o vzdychání a žalu, o vzlykotu a pláči, lidé lomili rukama, trhali si šaty, drásali si tváře a prsa, ženy si rozpouštěli vlasy, muži si zahalovali hlavu a nechávali si růst vlasy a vousy. Smutek však nevyjadřoval pouze osobní pocity, ale byl to i určitý rituál, charakteristický pro danou dobu, společenskou vrstvu a náboženské vyznání. Ze starověku se dochoval zvyk povolávat profesionální placené plačky. Smutek umožňoval příbuzným, aby se od zemřelého odpoutali. Rány, které zasadila smrt, se měli zajizvit a nakonec snad i zahojit. Vědělo se, že smutek může časem přejít v tichý žal a pak i v důstojnou odevzdanost.⁸⁴ Tendence současného člověka je být nad věcí, být silný, ale to mu brání v plném rozsahu

⁷⁹ LÉVI-STRAUSS, C. *Myšlení přírodních národů*. Liberec: Dauphin, 1996.

⁸⁰ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004.

⁸¹ UNGER, J. *Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy 25*. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2006, s. 15.

⁸² STEJSKAL, D., ŠEJVL, J. a kol. *Pohřbívání a hřbitovy*. Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s., 2011.

⁸³ VAN GENNEP, A. *Přechodové rituály: Systematické studium rituálů*. Praha: Lidové noviny, 1997. s. 137

⁸⁴ OHLER, N. *Umírání a smrt ve středověku*. Jinočany: H & H, 2001.

vyjádřit smutek. Řada lidí považuje truchlení po úmrtí milované osoby za cosi nepatřičného. Proto se ho snaží potlačit nebo aspoň skrýt. Truchlení je velice důležité, má-li být ztráta milované osoby náležitě zpracována. Pokud se zármutek potlačí, může to být zdrojem pozdějších duševních problémů. V této souvislosti Radcliffe-Brown zkoumá význam smutnění, nářku a objímání. První významný postřeh, který uvádí, je, že pláč v těchto momentech je právě prostředkem, jak uvolnit emocionální napětí a nastolit harmonické soužití. Rituál symbolickými prostředky a gesty jaksi pečuje o emoce společenství a udržuje jeho kontinuitu.⁸⁵

Další tradicí, z které se dnes pouští je také smuteční oděv, který se nosí pouze v den obřadu či pohřební hostiny. V současné době se ale zpravidla nijak nezvýrazňuje „smuteční stav“ člověka oblečením. V černém chodí oblečeno mnoho lidí, kteří žádný smutek neprožívají. To do jisté míry ztěžuje orientaci v náležitém chování vůči těm, kdo smutek v souvislosti s úmrtím skutečně prožívají. Stávají se ale i takové případy, kdy pozůstali berou ukládání urny či dokonce klasický pohřeb do země nebo do hrobky téměř sportovně. Dostaví se v horkém létě v barevných šortkách, nátělníku nebo teplákách, v šustákovém oblečení, protože prostě už o nic nejde.⁸⁶ Tito lidé svému předkovi nejsou schopni projevit ani tento minimální způsob úcty.

Zvláštní kapitolou jsou hřbitovy, které jak říká Navrátilová, jsou místem, kde se člověk navrácí zpátky k zemi, z níž vzešel, k přírodě, k Bohu, osvobozený od bolesti a těžkého údělu života. Tomu nasvědčuje i biblické „prach jsi a v prach se obrátíš“ nebo nápis na bráně židovského hřbitova „ze země do země“. Zároveň je hřbitov prostorem, v němž se naplňuje potřeba kontaktu mezi živými a mrtvými. Vztah k hřbitovu se začal měnit zejména na přelomu 18. a 19. století. Do té doby bývala návštěva hřbitova především pobožným aktem, spojeným s melancholickým rozjímáním.⁸⁷ Hřbitov plnil ve všech dobách nejrůznější funkce. Ve středověku a novověku se na hřbitovech setkávali lidé, almužnami si tu hříšníci vykupovali spásu vlastních duší, konaly se zde trhy, probíhaly různé oslavy, tančilo se tu a ve válečných dobách skýtaly hřbitovy útočiště. Hřbitovy bývaly dříve situovány ve středu měst a to, že lidé bydleli blízko hřbitova, mělo příznivý vliv na péči o mrtvé a o hroby; obojí totiž pevně spojovalo jednotlivé generace a přispívalo k vědomí vzájemných rodinných pout.⁸⁸ Pro truchlícího člověka je také velice důležitý objekt, kde je zemřelý uložený - hrob, urna v

⁸⁵ GRIMMICH, Š. Rituál: co dělá člověka člověkem [online]. 2011 [cit. 2014-06-26]. Dostupné z: <http://www.gymnasion.org/archive/article/ritual-co-dela-cloveka-clovekem>

⁸⁶ STEJSKAL, D., ŠEJVL, J. a kol. *Pohřbívání a hřbitovy*. Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s., 2011.

⁸⁷ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004.

⁸⁸ OHLER, N. *Umírání a smrt ve středověku*. Jinočany: H & H, 2001.

kolumbáriu, rozptylová loučka. Hlavní je to, že pozůstalý má kde truchlit, oplakat někoho, kdo odešel, což pomůže překonat bolest a možná se smířit s realitou. Jak se říká, slzy léčí. Dnes však většina obyvatel přijde na hřbitov, kde leží jejich předci, jen v čase vzpomínkových slavností za zemřelé. Tradičně je to den Památky zemřelých, lidově nazývaný Dušičky. Pak také na Vánoce, případně Velikonoce nebo ve výročí narození či naopak úmrtí zemřelého.

Jak je to vlastně s těmi Dušičkami? V Římě tento svátek zdomácněl ve 14. století. Dnes je to trochu zmatené proti původnímu důvodu konání. Malé ohničky totiž zapalovali pohané svým dobrým zemřelým pro lepší orientaci. Svíčka za oknem pak měla být vodítkem pro toho, kdo přicházel na „návštěvu“, aby nezabloudil. Těm, kteří by chtěli uškodit, se obětovala trocha jídla vhozená do ohně. Myslím, že lidé dříve vůbec lépe věděli, proč co dělají. Dodnes lidé 2. listopadu navštěvují hřbitovy, aby zavzpomínali na své pozůstalé. Naši předkové na hroby pokládali také kamínky, dnes tam lidé pokládají věnce a květiny a zapalují svíčky. V řeckém a pravoslavném prostředí se ale objevuje i zvyk výročního přípitku na hrobě nebo tradičního jídla na hřbitově. Také modlitba za zemřelé patří k nejstarší křesťanské tradici a vzpomínka na mrtvé byla součástí každé mše. Na svátky Všech svatých a Dušiček se dříve doma peklo zvláštní pečivo, tzv. dušičky. Těmi se obdarovávali pocestní, žebráci u kostela i chudí lidé.⁸⁹ Dnes se na tento svátek hřbitovy sice zaplní svícemi, ale je škoda, že občas díky zkomolení těchto věcí sice něco dodržujeme, avšak podstata nám ve velké části uniká.

Když jsou lidé ve stavu, kdy jejich duševní kondice není optimální, snaží se nějakým smysluplným způsobem provádět různé činnosti, které jim napomáhají vypořádat se se svojí životní situací. Do jisté míry můžeme toto chování nazvat ritualizací. Potom takových osobních rituálů může být celá řada a mají také své místo ve významných životních okamžicích člověka, především v období nejistot a zásadních změn. Téma pohřebních rituálů a s ním spojené činnosti je opravdu široké a dalo by se o něm hovořit hodiny. Není to však smyslem mé práce. Cílem této kapitoly bylo pouze stručně nastínit smysl pohřebních rituálů a to jak se k nim přistupuje dnes v porovnání s minulostí.

⁸⁹ HOLUB, Z. Dušičky a tradice aneb Svátky zemřelých II. [online]. 2007 [cit. 2014-06-26]. Dostupné z: http://www.rozhlas.cz/plzen/jazykovykoutek/_zprava/dusicky-a-tradice-aneb-svatky-zemrelych-ii--398412

3 VLASTNÍ ŠETŘENÍ

Výzkum je inspirován dílem *Přechodové rituály: systematické studium rituálů* od známého antropologa Arnold Van Gennepa. Ten se zabýval strukturou přechodových rituálů různých národů a etnik a rozděluje rituál do tří fází, viz kapitola 2.2 *Teorie přechodového rituálu*. Rozhodla jsem se ve své studii zaměřit na fázi „přijetí“ pohřebního rituálu, která je tvořena rituály, jež se váží k opětovnému začlenění do společnosti a slouží k adaptaci člověka na nový stav. Hlavním předmětem zkoumání jsou tři dílčí rituály, jež jsou součástí oblasti skupiny přechodových rituálů spojených s koncem života člověka. Jedná se o pohřební obřad, smuteční hostinu a vzpomínkové rituály. Zároveň se v práci zaměřuji na rozdíl v oceňování těchto rituálů mezi generacemi a související celospolečenský deficit těchto rituálů.

Vlastnímu šetření předcházela předvýzkum uskutečněný v červenci 2013, kterým jsem zjišťovala, zda vůbec ve svém okolí najdu ochotné respondenty hovořit na toto téma a zda existují pozůstalí, kteří uspořádali pohřeb svých blízkých bez obřadu. Měla jsem tak příležitost seznámit se v úplnosti se sociálním prostředím, v němž budu provádět hlavní šetření, vyzkoušet si navázání komunikace s informátory a zjistit jak bude vypadat analýza sebraných dat. Tato skutečnost mi také posloužila k ověření funkčnosti mých výzkumných nástrojů, formulace návodných otázek, i k tomu, zda je celkově výzkum v praxi realizovatelný. Na základě předvýzkumu jsem byla nucena přehodnotit návodné otázky pro rozhovory, protože, některé byly špatně formulovány a respondent často tápal v odpovědi a také jsem přeformulovala základní výzkumnou otázku, která, jak se ukázalo, nebyla vhodná pro můj kvalitativní výzkum. V rámci zkoumání jsem zjistila, že oslovovat respondenty nebude nic jednoduchého z důvodu jejich rozpačitosti a odtážitosti k tomuto citlivému tématu. Ale i přes to, jsem se rozhodla za předpokladu včasného odstranění těchto nepředvídaných problémů do výzkumu pustit.

3.1 Dotazování respondentů

Schůzky s respondenty se uskutečnily v měsíci září 2013 v Chrudimi. Mladší respondenty jsem převážně hledala prostřednictvím sociální sítě, na základě informací, které zde osoby sdílí. Starší informátory jsem získala často na doporučení známých i neznámých

lidí nebo jsem si respondenty vytipovala sama z vlastního uvážení. Vybrané respondenty jsem pak telefonicky kontaktovala a sjednala si schůzku vždy na místě, pro respondenta příjemném a klidném, povětšinou u něho doma nebo v některé z místních kaváren. Jeden rozhovor zpravidla trval okolo jedné hodiny a otázky respondentů jsem zaznamenávala s jejich svolením na diktafon. Jeden z respondentů, pan Daniel, byl účastníkem pohřebního obřadu, kterého jsem se účastnila sama 5.6.2013.

Nejprve jsem účastníky pobídla, zda chtějí začít hovořit sami nebo je mám navést já. Druhá možnost byla častější, avšak někteří se v průběhu rozhovoru sami spontánně rozhovořili, z čehož jsem měla radost. Začínala jsem s jednoduššími otázkami, na něž respondent snadněji odpovídal k těm složitějším a zároveň od konkrétních k těm abstraktním. Pokud jsem cítila, že je pro respondenta obtížné odpovědět na některou otázku, nenutila jsem ho k odpovědi. Předem jsem sice mněla připravený seznam stejných otázek pro každého, který jsem chtěla při povídání nastínit, nakonec jsem ale rozhovoru nechala volný průběh. Otázky tedy nebyly vždy ve stejném pořadí ani stejně vyjádřeny. Stávalo se, že respondent sám odpověděl na otázku dříve, než byla položena. V průběhu rozhovoru mě napadaly i další doplňující otázky na základě výpovědi respondenta. I když jsem se občas snažila pomoci respondentům s odpovědí, dávala jsem najevo nehodnotící postoj a respondenty jsem pobízel k volnému vyjádření jejich myšlenek. Dotazované téma zajímalo, potřebovali se ale často ujistit, co pojmem rituál myslím a kam mířím svojí otázkou. Proto bylo důležité, abychom si hned na začátku vyjasnili, co v tomto kontextu pohřební rituál znamená a co je celkovým smyslem práce. Nahrané rozhovory jsem následně přepsala a získané údaje mezi sebou vzájemně komparovala.

Prvním zjištěním, které jsem zpozorovala hned na začátku při oslovení respondenta, je prvotní reakce na mnou zvolené téma. Už zde vidím generační rozdíl v přístupu k hovoření o smrti a pohřebních rituálech. Mladí lidé mají evidentně větší problém s takovým tématem pracovat (ať už ve své mysli nebo o něm mluvit). Z počátku byla představa mladší kategorie respondentů k vybranému tématu zahalena mnoha obavami a odtažitostí. Často se také udivovali mé dobrovolné volbě zkoumat tak zvláštní jev, a s nechápavým výrazem se mě ptali na důvod výběru. Nevyhnula jsem se i občasným poznámkám typu: „... *Pohřby. To je trochu morbidní téma ne? Není vám špatně a smutno, když o tom píšete? Vždyť existuje spousta jiných věcí, které by se tu daly zkoumat.*“ (Adam, 24). V průběhu hovoru se ale dotazovaní do problematiky dostali a bez vyzvání rozvíjeli svoje odpovědi. Naopak u starší generace jsem se

setkala s touto prvotní reakcí pouze jednou, jinak ochotně od začátku spolupracovali a na tematiku nic nenamítali.

3.2 Průběh pohřebních obřadů

V průběhu šetření jsem pozorováním zjišťovala také další skutečnosti. V této práci považuji za pohřební obřad poslední rozloučení se zemřelým, konané buď v obřadní síni, nebo na hřbitově. Obyčejně ho vybavuje nejbližší pozůstalá rodina. V současné době si lidé mohou celkem svobodně zvolit, zda chtějí být pohřbeni do země nebo být zpopelněni. Nicméně jako způsob pohřbu je volena především kremace, která je u nás povolena od roku 1919. Jelikož ale v Česku poslední dobou roste počet pohřbů bez obřadu, rozhodla jsem se podívat na tuto ceremonii zblízka, neboť mě zajímalo, proč k tomu dochází a jaké okolnosti obřad doprovází. Proto jsem navštívila dva obřady konané v Chrudimské obřadní síni Josef Vostrovský. Výzkum jsem zaměřila na jeden obřad konaný u kremace, druhý u následného uložení rakve do země. Nutno podotknout, že oba zemřelí byli nevěřící. U obou obřadů proběhl proslov řečníka za zemřelého a po proslovu zazněla reprodukováná hudba. Pohřbů jsem se zúčastnila jako skrytý účastník, ostatní účastníky jsem tedy neinformovala o výzkumu pohřebního obřadu, přesto mi přišlo vhodné po nějakém čase požádat pozůstalou rodinu o souhlas zveřejnění průběhu obřadu jejich nebožtíka. V obou případech mi rodiny vyhověly. Smuteční hostina probíhala pouze u jednoho případu, ale té jsem se jako nepřímý příbuzný neúčastnila.

3.2.1 Pohřební obřad 5. června 2013

Zemřelá paní Jaroslava měla nedožitých 85 let a pocházela z Chrudimi. Její rozloučení začínalo v 10.00 hodin, účastníci se na obřad scházeli přibližně již od půl desáté, ale nejbližší truchlící, tři synové Zdeněk, Vlastimil a Luboš s manželkami a dětmi byli v obřadní síni už od půl deváté. Tito pozůstalí společně zařizovali pohřeb, ale hlavním zařizovatelem byl nejmladší syn Luboš, který se svou matkou bydlel ve společném domě. Na panu Lubošovi bylo na první pohled znát, že z rodiny nese smrt nejhůře. Jeho děti a především syn, pan Daniel (32), tento jeho emocionální stav odůvodňuje slovy: „... *Táta byl na babičku hodně*

vázanej, nejspíš to bylo proto, že mu zemřel táta v 15 letech a od té doby se o babičku staral sám. Jeho bráchové Zdeněk a Vlasta už byli ženatí a bydleli jinde. Táta od babičky vlastně nikdy neodešel, jen na dva roky na vojnu, jinak spolu trávili veškerý čas a měli výborný vztah. I když táta věděl, že babička brzy odejde, kvůli její nemoci, stejně se na to nikdy nepřipravil a je to pro něho velká rána, z které se bude ještě dlouho vzpamatovávat.... “. Důkazem je to, že „táta si tvrdě stojí za tím, držet smutek aspoň rok, to ale jeho bráchové už teď nedodrželi a minulý týden byly na plese, což tátu neskutečně namíchlo a je na ně za to naštvanej.“ (Daniel, 32). Při příchodu do budovy se zdejší zaměstnanci pohřební služby dotázali pozůstalých, zda se někdo chce jít na vystavenou rakev se zesnulou podívat a rozloučit se tak osobně. Z hygienických důvodů tam mohlo jít pouze pět lidí, kterými byli tři synové a dvě sestry zemřelé. Před vstupem do smuteční síně pozůstalí čekali v malé místnůstce, ve které si kondolovali navzájem mezi sebou. Pak následoval samotný obřad. Většina lidí přinesla květinu, kterou pokládali při vcházení do síně přímo okolo rakve a následně usedali do lavic ve dvou řadách podle nejbližšího vztahu k zemřelé. V prvních třech řadách seděli synové a sestry s rodinami. Dále obsazovali lavice ostatní lidé dle vlastního uvážení a úplně vzadu stála velká skupina vzdálených příbuzných a přátel rodiny. Jen jeden muž, který nebyl nijak příbuzný se zemřelou, se posadil do první lavice, což bylo kritizováno ostatními účastníky pohřbu, kteří nevěřicně kroutili hlavou. V čele obřadní síně byla vystavená rakev, v jejíž těsné blízkosti byly velké věnce věnované každým členem nejbližší rodiny. Celkový dojem z obřadní síně na mě působil chladně, celý interiér byl v dřevěném designu doplněný o křížky na stěnách a umělé květiny v prostoru. Osvětlení bylo neadekvátní velkému prostoru, což také přidávalo pochmurné atmosféře. Všichni se dostavili v tmavém oblečení, často to však byla i hnědá nebo tmavě šedá barva. Obřad začal strohým proslovem řečnice, který byl sestaven na základě informací dodaných nejbližší rodinou. V jejím podání však působil tak neosobně a chladně, že mě bylo spíše smutno z toho, jak se tato paní musí přetvařovat a hrát to, že jí je líto úmrtí (jí neznámé) „babičky“, a že tu stejnou řeč bude za půl hodiny odříkávat nad tělem nějaké jiné zesnulé osoby. Vkládám zde jenom svůj subjektivní pocit z obřadu, nicméně to samé mi potvrdil později i pan Daniel (32): „... Zajímalo by mě, co se jí honilo hlavou, když četla ten text. Myslím si, že to bylo něco ve smyslu, přečíst to co nejméně a jít domů. Šel mi z toho mráz po zádech... “. Na druhou stranu zde všichni blízcí lidé nechali volný průchod emocím a měli tak možnost rozloučit se se svou maminkou, babičkou, tchýní, tetou, sestrou v její přítomnosti. Smutek při obřadu dávali najevo spíše ženy. V sále se rozléhalo hlasité ženské vzlykání, načež i někteří muži popustili uzdu slzám, které však následně schovávali do kapesníku. Po smutečním proslovu se řečnice poklonila rakvi, odešla do zákulisí a byly

puštěny oblíbené písně zemřelé. Když zazněla první píseň od Věry Špinarové „Den se v růži skryl“ emoce se probudili i v ostatních pozůstalých a slzy tekly proudem. K tomu mi pan Daniel ještě dodal „...na svém pohřbu chci zahrát Kabáty a podobný veselý písničky, nic tak depresivního.“ Já si naopak myslím, že tato hudba je zde hrána za správným účelem, tak aby v každém vyvolala své vlastní pocity. Ať už je to smutek a pláč, kvůli nenavrácení milované osoby, nebo naopak úsměv na rtech pro vzpomínky na veselé zážitky s ní. Při poslední písni se otevřely dveře, za které pomalu zajížděla rakev se zesnulou, a hned nato se všichni přítomní postavili, aby projevíli úctu zemřelé. Poté se lidé seřadili do řady a postupně kondolovali blízké rodině v první řadě. Pak všichni opustili obřadní síň, před kterou již čekali jiní pozůstalí na další pohřeb. Což mi ihned zničilo pocit významného a jedinečného ritualizovaného okamžiku loučení se s dotyčnou osobou. Když jsem zde viděla tyto lidi, vybavila se mi v hlavě pouze snaha pohřební služby, nalákat co nejvíce zákazníků na jejich služby a vydělat tak co nejvíce peněz. Bylo to jak na běžícím páse, po obřadu zaměstnanci krematoria zavřeli dveře obřadní síně, aby mohli vyměnit květinovou výzdobu a rakev na další obřad a jede se dál. Neodpustím si jednu poznámku: měla jsem zkrátka pocit, že každou chvíli vyleze paní z obřadní síně a zvolá „další, prosím“. Víím, že pohřebnictví dnes patří mezi lukrativní byznysy, kteří se snaží na sebe vydělat, ale to ještě neznamená, že musí být tak tvrdý bez prostoru pro pietu.

Celý obřad trval přibližně 24 minut. Většina lidí odešla ihned po obřadu, rodina se však přemístila na místní hřbitov, kde pohřeb pokračoval uložením rakve do hrobu. Tento akt však již není předmětem mého výzkumu. Smuteční hostina se pak pořádala doma u paní Jaroslavy. Vnuk Daniel (32) mi refleктоval jeho pohled na hostinu: „*společně jsme si dali párky s chlebem a hořčicí, které připravila máma.*“, tedy snacha zemřelé a poté společně zavzpomínali na zemřelou: „*Možná to bude znít hmušně, ale podle mě se tahle sešlost moc nelišila od narozenin, který se v naší rodině dost slavěj. Nebyla tam špatná atmosféra. Rád jsem na babičku zavzpomínal a viděl ostatní z rodiny.*“ Pohřeb je sice smutnou, ale dobrou příležitostí k udržování vzájemných rodinných vazeb.

3.2.2 Pohřební obřad 10. října 2013

Tento druhý pohřební obřad jsem absolvovala kvůli zkušenostem z předešlého. Zajímalo mě, zda bude probíhat obdobným způsobem nebo zde budou nějaké změny

vzhledem k zemřelému. Jím byl osmadvacetiletý Jakub z Chrudimi, který zemřel na následky tragické nehody v jeho zaměstnání. Tento mladý muž ležel měsíc v kómatu na nemocničním lůžku, kde také zemřel. Jeho rodina ho zde denně navštěvovala a snažila se s ním rozmlouvat, protože se dozvěděla, že lidé v tomto stavu slyší a vnímají. Stejně tak lékaři každým dnem bojovali o jeho mladý život. Bohužel bezúspěšně. Při tomto šetření jsem neprováděla žádné rozhovory se zúčastněnými, pouze jsem se věnovala pozorování aktérů a jejich chování. Moje zjištění bylo v celku nepřekvapující, protože průběh obřadu byl téměř totožný s předešlým obřadem paní Jaroslavy. Obřad posledního rozloučení se konal ve stejné obřadní síni v areálu hřbitova a průběh měl stejné schéma, dokonce i stejnou řečnici jako ten předchozí. Lidé se před síní shromažďovali asi půl hodiny před začátkem obřadu. Ten se započal v 11 hodin. Do té doby zde nebylo vůbec vidět blízkou rodinu zemřelého. Objevila se až v obřadní síni silně zhroucená. Všichni pozůstalí přišli oblečení v černém. Na pódiu v přední části byla umístěna uzavřená rakev s tělem mrtvého obklopená smutečními věnci a menšími květinami, které tam příchozí pokládali. Pozůstalí zaujmuli místa k sezení v síni tak, že nejbližší rakvi seděli nejbližší příbuzní a přátelé a s přibývajícím vzdáleností zpravidla narůstala i sociální či příbuzenská vzdálenost vztahu k zesnulému. Zbytek osob, většinou sousedé, kolegové stáli vzadu u stěny. Vlastní obřad trval 20 minut a sestával především z poslechu reprodukové hudby. Jednalo se nejčastěji o moderní zahraniční hudbu jako je například píseň „Over The Rainbow“, ale zazněla i česká klasika. Mezi písněmi pronesla řečnice krátkou řeč (asi 3 minuty) o životě a pozůstalé rodině zemřelého, nakonec přidala poetický verš a jménem rodiny poděkovala ostatním pozůstalým za účast. Ještě vyjádřila smutek nad odchodem zesnulého, poklonila se mu a odešla. Z mého hlediska byl její proslov naprosto totožný s proslovem na obřadu paní Jaroslavy. Nemyslím tím samozřejmě obsah textu, ale styl mluvy, projev i gesta. Po proslovu zazněla poslední píseň, přítomní povstali současně se zajižděním rakve do zákulisí, čímž se zesnulý symbolicky i fyzicky vzdaluje pozůstalým. Přítomní pak kondolovali, tj. vyjadřují nejbližším příbuzným zesnulého slovy a podáním ruky soustrast nad jejich ztrátou. Lidé se následně rozešli, protože žádná smuteční hostina se nekonala. Tělo se následně převezlo do krematoria, kde bylo spáleno a pak v podobě urny s popelem předáno pozůstalým.

Scénáře obou obřadů jsou tedy opravdu skoro identické. Rozdíl, který jsem zde spatřila, byl pouze rozdíl ze strany pozůstalých. Na Jakubově pohřbu bylo jednou tolik účastníků více než na pohřbu paní Jaroslavy. Panovala zde mnohem tragičtější a smutnější atmosféra a v porovnání s předešlým obřadem zde hlasitě plakali téměř všichni zúčastnění.

Velká část lidí už brečela venku před vstupem a značně zdrchaně se zde objímali. To bylo s největší pravděpodobností zapříčiněno zemřelou osobou. Přece jenom šlo o mladého kluka, jehož smrt byla katastrofální zásah do života nejen jeho rodičů. Je obecně platné, že nejhůře zvládnutelná smrt je smrt dítěte. Ne že by smrt paní Jaroslavy byla zjednodušována a nepovažována za tragickou, ale je zde znát, její vyšší věk a to, že její rodiče smrt své dcery nezažili. Naproti tomu pohřební služba, respektive řečnice, zde přistupuje ke smrti paní Jaroslavy a Jakuba úplně totožně. Obě smrti uvedla jako náhlé a tragické.

Mnou uvedená zkušenost (nikoliv zobecnitelná) ukazuje, že současný stav pohřebních obřadů na Chrudimsku je nevyhovující. Z hlediska obsahu, formy, nabídky i přístupu je stále co vylepšovat, aby v blízké budoucnosti nedocházelo k úplnému upouštění od pořádání těchto ceremoniálů. Pohřební obřady mají v životě člověka důležité místo. Slouží nejen k tomu, aby se člověk vyrovnal se ztrátou blízkého či aby ztráta neohrozila citlivé lidské „psyché“. Proto je potřeba k nim přistupovat s úctou jak ze strany pozůstalých, tak ze strany pohřební služby. Pohřební instituce i přes svou komerční činnost hrají důležitou roli v naší společnosti. Ve velké míře ovlivňují poslední rozloučení se zemřelým a průběh pietních obřadů, i když dochází ke snižování úrovně kultury pohřebnictví. Další moje zjištění je to, že pozůstalí upřednostňují jednodušší a levnější formy pohřebních obřadů. Do určité míry tím negují předchozí praxi z období komunistického režimu, kde byly delší řečové proslovy o životních a zejména pracovních úspěších a přínosech zesnulého pro (socialistickou) společnost běžnější.⁹⁰ Také Rajčanová [2001] upozorňuje na dnešní situaci pohřebních obřadů a role pohřební služby: „*Pohřební obřad a jeho rituály se řídí určitým scénářem, odvíjejí se krok za krokem vždy stejně, a tak není divu, že nám evokují pocit, že jde o jakési divadelní představení a zároveň velice efektivní mechanismus. Zvláště pak v prostředí krematoria, kam pozůstalí přicházejí a vstupují do obřadní síně jako návštěvníci, rozesadí či rozestoupí se v hledišti, a jako diváci se pasivně účastní, sledují zinscenované obrazy odehrávající se na jevišti. Na rozdíl od pohřbívání do země, kdy pozůstalí provázejí rakev z kostela až na hřbitov, někdy s krátkou zastávkou u domu zemřelého, pomáhají při spouštění rakve, vhazují hrsti hlíny a květů do hrobu, a kdy se aktivně účastní celého dění, a jsou tak sami jakýmsi herci, budí*

⁹⁰ NEŠPOROVÁ, O. *Obřady loučení se zesnulými: sekulární, náboženské nebo raději žádné pohřby* [online]. Sociální studia, 2011. Dostupné z: http://socstudia.fss.muni.cz/sites/default/files/Ne%C5%A1porov%C3%A1_4.pdf

*pozůstali v krematoriu skutečně dojem pouhých pasivních návštěvníků a diváků perfektně sehraného představení.*⁹¹

3.3 Zúčastněné pozorování na hřbitově u sv. Kříže

Výzkum jsem završila ještě jedním zúčastněným pozorováním, a to jedinců na hřbitově při vykonávání vzpomínkového rituálu. Hřbitovy jsou součástí lokální kultury a lze je považovat za součást regionálního dědictví. Spolu s podobou kultury se v prostoru a čase mění i podoba hřbitova. Už samotný hrob je zhmotněním pohřebního rituálu, který, díky dominantní kremaci, upadá. Jak je to však s rituálním zvykem uctívání památky zesnulých prvního listopadu svátek Všech svatých a den poté, kdy si připomínáme Památku zesnulých? Dušičky jsou křesťanský svátek a víra ve vzkříšení z mrtvých je podstatným prvkem křesťanské víry už od jejích počátků. Proto průvodním jevem tohoto svátku vždy byla modlitba za zemřelé, ve které lidé prosili o odpuštění jim i zemřelým či děkovali za jejich život. Světlo svíček jednak symbolizuje vzkříšení Krista a jednak, že na zemřelé vzpomínáme jako na ty, kdo jsou u Boha živí. Jak ale dnešní nekřesťanská společnost přistupuje k tomuto dávnému zvyku nyní, jsem se vydala zjistit na hřbitov. Během těchto svátků v pátek a sobotu 1. a 2. listopadu 2013 jsem navštívila Chrudimský hřbitov u sv. Kříže. Během pozorování jsem se soustředila na dvě různé věkové skupiny lidí (viz kap. Výzkumný vzorek), kteří přišli na hřbitov zapálit svíci, také na to jak praktikují tento rituál a kolik hrobů zůstává bez povšimnutí. Na hřbitově jsem trávila vždy téměř celý den (oba dva dny), asi od 9 hodin do 20:00, avšak s účastníky jsem rozhovor nedělala. Toto šetření jsem následně doplnila o výpovědi osmi respondentů, kterých jsem se také ptala na podobu toho vzpomínkového zvyku.

Během návštěvy tohoto hřbitova jsem zjistila jednu potěšující věc. Jakkoliv u nás trvale ubývá pohřbů a přibývá uren, které si nikdo nevyzvedne, tak zároveň pořád existuje celkem početná skupina pozůstalých, kteří se o památku na své zesulé pečlivě starají. Co se starají, dokonce sledují i módní trendy. Na mnoha hrobech byla bohatá věncová výzdoba. Mimo klasických dušičkových vazeb a svíců jsou moderní také košíčky se zapíchanými větvičkami a různými ozdůbkami nebo slaměné kříže a srdíčka z borovicových šišek. Většina

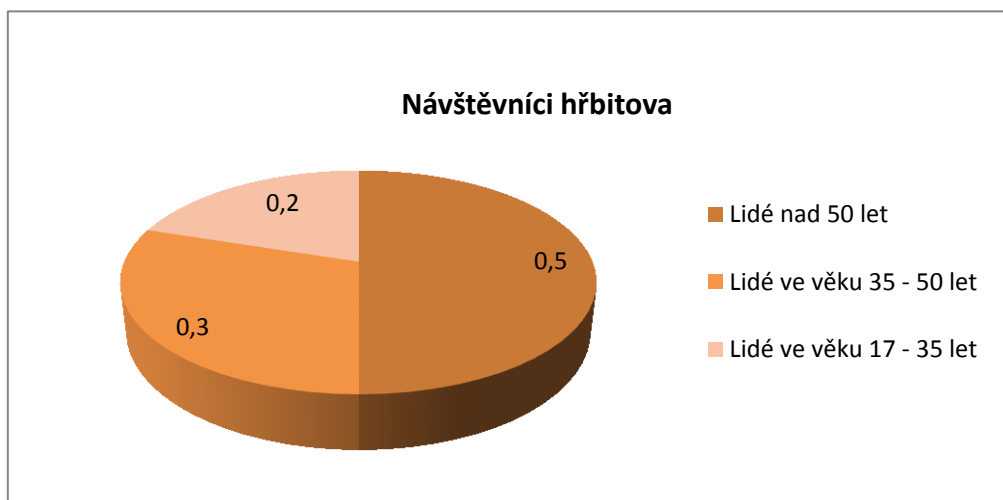
⁹¹ RAJČANOVÁ, M. Sociální život mrtvol: Jednání a identity zemřelého na cestě k pohřbení [online] 2001 [cit. 2014-06-26]. Dostupné z: <http://old.biograf.org/clanky/members/clanek.php?clanek=v2502>

výzdoby byla v podzimních pastelových tónech. Byla jsem překvapena, že dušičkové dekorace jsou stále náročnější a preciznější. O to víc ale pak zamrzí, když se z hrobu taková nákladná výzdoba ztratí. Každoročně totiž strážníci v tyto dny bojují se zloději a vandali na hřbitovech víc a víc. Asi u deseti hrobů jsem se setkala s dýněmi. Ty k podzimu patří, nejen pro pěkné barvy a tvary, ale i proto, že se i u nás v posledních letech prosazují halloweenské dekorace. Některé porcelánové dýně a elektrické svíčky však balancují na hraně kýče, ale pořád lepší než výzdoba žádná. Jedna moje respondentka mi v pozdějším rozhovoru uvedla „*Není nic horšího, než neupravený hrob. To už raději žádný*“ (Marie, 77). Přestože vydlabávání dýní se v Česku ujalo, tuzemské oslavy dušiček stále převažují.

Památka zesnulých přivedla během dvou dnů na mnou zkoumaný hřbitov na stovky lidí. Troufám si říci, že každý návštěvník zapálil na hrobě klasickou hrobovou svíci a alespoň na chvilku spočinul u rodinného památníku a v mysli porozprávěl s těmi, kteří s námi už nejsou. Byla jsem překvapená, že i dnešní mladá generace se vydá zapálit svíčku svému předkovi. Z velké většiny přicházeli na hřbitov ženy odhadem starší 50 let. Méně často se zde objevovali i mladší páry okolo 35 - 45 lety a rodiny s dětmi v tomto věku. Tato skupina tvořila okolo 30%. Musíme zde zohlednit to, že je více pravděpodobné, že starším lidem již za jejich delší život zemřel někdo blízký, proto jich sem přišla nadprůměrná většina. Avšak lidí v přibližném rozmezí 17 až 25 let se zde objevilo nad moje očekávání. Dle mých poznámek to byla až jedna pětina celkového počtu lidí. Na tomto místě je nutné podotknout, že uvedený věk jednotlivých návštěvníků jsem určovala pouhým odhadem, tudíž zde mohou být určité odchylky od pravdy, domnívám se však, že ne velké. Tyto hodnoty jsem pro lepší přehled zaznamenala do grafu pod textem. Zaznamenala jsem zde také nepatrné rozdíly v prožívání tohoto rituálu mezi generacemi. Mladí lidé přicházeli spíše s prostší a skromnější výbavou, často pouze se svíčkou či nějakou menší dekorací na hrob. Oproti tomu starší generace s sebou přinášela robustnější výzdoby v podobě věnců, velkých kytic, svícňů, a také náradí na úpravu hrobového záhonku jako například rukavice, motyčky, košťata. V průměru se zde tito lidé také zdržovali déle, a to z důvodu zmiňované úpravy hrobu, nebo také často přátelsky hovořili s ostatními návštěvníky. Mladší lidé povětšinou jen zapálili svíčku, chvíli postáli nad hrobem a odcházeli. Ale nemůžu však říci, že všichni. Samozřejmě i spousta mladších pečovalo o záhon, někteří i sáhodlouze hovořili se zemřelým, že zde strávili více jak půl hodiny. Uvádím zde spíše chování většiny z nich. Během těchto dvou dnů ožilo přibližně 70% pomníků na celém hřbitově i urnovém háji. Zbylé hroby zůstaly osiřelé, ale musela jsem brát v potaz to, že lidé zrovna na tyto svátky čas nemají a vydají se sem ještě během neděle a

v průběhu následujícího týdne. I tak si myslím, že výsledky mého pozorování jsou velice dobrou vyhlídkou na budoucnost tohoto rituálu. V době, kdy česká společnost omezuje tradice, jak se dá, se zvyk vzpomínky na naše zesnulé stále zachovává. Alespoň na jednom z Chrudimských hřbitovů. Zohlednit přístup mladší a starší generace k praktikování tohoto zvyku se pokouším v následující kapitole, kde mám možnost z výpovědí respondentů (kteří zažili smrt blízkého) zhodnotit a porovnat jejich názor oproti starší generaci. Již nyní ale z mého pozorování usuzuji, že tato tradice, je jedna z těch, která je i v naší sekularizované společnosti stále přítomná a slaví se, i když i ona slábne. S pohledem na hřbitov, jako na místo plné umělých květin a strnulých elektrických svíček se tak pomalu původní význam svátku může měnit v pouhou povinnost a soupeření. S jistotou mohu říci, že mladší generace nezapomíná na své předky a v nemalém počtu přichází v tento den na hřbitov. Nadějně tedy můžeme doufat, že ani generace po nás, či generace našich dětí a vnuků, na tyto tradice nezapomenou a budou i nadále věřit, že duše zemřelých jsou a že žijí, třeba i na hřbitovech.

Graf 1 *Návštěvníci hřbitova*

4 INTERPRETACE INFORMACÍ

Dle odpovědí dotazovaných jsem provedla souhrnné vyhodnocení odpovědí a snažila jsem se tak splnit parciální cíle práce a pomalu sumarizovat výsledky k zodpovězení výzkumné otázky. Tyto informace zde doplňuji o zúčastněné pozorování na hřbitově i dvou rozloučeních v obřadní síni. Mojí snahou je v povídání respondentů rekonstruovat logiku uvažování o formě pohřebního obřadu, smuteční hostině a vzpomínkových rituálů a porozumět východiskům, které uvažováním formulovali. Dle předmětu a cílů práce jsem získaná data rozdělila do několika kategorií.

4.1 Smuteční hostina

Po ukončení smutečního obřadu následuje pohřební hostina či drobné pohoštění. Hostiny po pohřbu jsou postliminárními rituály, jejichž cílem je navázat mezi všemi příslušníky skupiny pozůstalých pouto a společně si připomenout chvíle strávené se zesnulým. Z mého výzkumu vyplynulo, že i když už dnes nemá hostina po pohřbu takovou tradici jako dříve, stále se pozůstali po obřadu scházejí, aby společně sdíleli svůj smutek. Tuto skutečnost mi doložilo sedm respondentů z osmi, kteří mi uvedli, že svému zemřelému hostinu vystrojili. „*No víte, to sezení po pohřbu není až tak špatné, sejde se rodina, popovídá si, je to takové uvolnění po pohřbu. Jako nemusíte přeci zvat souseda z vedlejší dědiny, ale bližší příbuzenstvo asi ano. Pak budete na toto dost vzpomínat. Je to takový předěl mezi pohřbem a zase normálním životem.*“ (Adam, 24). „*Je to zvyk a pochopitelně ve "slušných" podmínkách to má význam, že se sejdou příbuzní, co se třeba celý rok vůbec nepotkají.*“ (Daniel,32). „*Myslím si, že hostina má blahodárny účinek, který nelze popřít. Je to takové završení a uzavření toho pohřebního obřadu. Taky se zde sejdou naposledy všichni, kdo se pohřbu účastnili. Zavzpomínají společně na zesnulého a pohovoří s ostatními. K pohoštění přece stačí sklenka vína a nějaké chuťovky, nic extra není potřeba.*“ (František, 72). Z informátorů mi jediná paní Marie popsala důvod, proč svému muži neuspořádala hostinu: „*...tenkrát jsem nic nepořádala, a nic se nestalo. Byl jenom obřad. Nepřijde mi to neslušné, když na to není, tak není. Ani nálada na to nebyla, děti s tím taky souhlasili.*“ (Marie, 77). „*Jídlo uklidňuje, alkohol zase léčí. Sice to není na té hostině to podstatné, ale taky to trochu pomůže na ten žal zapomenout. I kdyby na chvíli.*“ (Eva, 83).

V minulosti měli pohřební hostiny enormní rozměry a účastnili se jich stovky lidí, třeba i celé vesnice. Dnes jsou tyto hostiny omezeny spíše na blízké pozůstalé, což mi

potvrdili všichni respondenti. „*Všimněte si, že na parte bývá "rozloučení v kruhu rodiny", v mém okolí to aspoň tak je skoro na každém parte. Ono 20 a více lidí už něco spořádá, vypije. A pohřebné už není. Takže si někteří půjčují. Myslím si, že je to problém pozůstalých ale ne žádná nutnost. Žádný zákon na to není. Spíš je to taková morální povinnost.*“ (Hana, 64). Ačkoliv se 7 z 8 respondentů pro pietní hostinu rozhodlo, tři z celkového počtu jí nepřikládají nikterak velký význam. „*Pokud se na účasti na hostině necítíte, vaše účast není povinná. Stejně jako nemáte povinnost hostinu organizovat, pokud jste nejbližší pozůstalí. Záleží na vašem uvážení, jestli chcete být s ostatními pozůstalými, nebo raději o samotě.*“ (Pavla, 35) „*...nepovažuji to za důležitý, stejně se tam přijdou všichni jen najíst a napít, a v tento den bych ani neměla náladu se usmiřovat se zbytkem rodiny. To se radši půjdu projít někam sama.*“ (Marie, 77). „*Podle mě je hostina něco jako přežitek pozůstatek nebo z minulých dob, něco, co bylo důležitý dřív, když lidi k sobě měli blíž a rodina byla opravdová rodina. To měla hostina asi pravej význam, protože se navzájem podrželi. Ne jako dnes, že se svými příbuznými nemáme ani zájem mluvit, natož, abychom s nimi měli někde „smutnit“. Hostina se už moc do naší doby nehodí.*“ (Gabriela, 20). Jelikož jsou těmito třemi lidmi: 2 osoby z mladší kategorie a jedna ze starší, můžu konstatovat, že mladší generace přistupuje k této tradici s větším odstupem než starší, ovšem ne zásadním způsobem. Díky sedmasedmdesátileté paní Marii mohu vyvrátit celospolečenské stereotypní předsudky, že mladí lidé stojí za vytrácením tradic, protože je nedodržují a schválně se jim vyhýbají a starší generace je tou, která poctivě tyto rituály zastává. Podstatné je, že mladí lidé sice nejsou urputnými přívrženci těchto tradic, ale zároveň se sami dokáží na dané téma vyjádřit, projevit svůj názor a zkušenost, což je ocenitelné. Paní Eva mi zazpívala kousek staré písně: „*Za našich mladejch let bejval svět jako květ, bejvávalo, bejvávalo, bejvávalo dobře*“ a pak dodala „*...Jo, dnešní svět je jinej než dřív, ve všem, a je jedno jestli to jsou pohřební rituály nebo vztahy mezi lidma. Dneska ty lidi dělaj všechno pro to, aby šly vztahy, tradice nebo poctivost do kopřiv. Neříkám ale, že to dělaj jenom ti mladí, spousta starších lidí už třeba neslaví narozeniny, žijou na hromádce nebo nechtěj pohřeb a hostinu pak už vůbec ne. Je to hlavně proto, že ani ty starší lidi nevědí proč se jaká slavnost nebo rituál slaví.*“ (Eva, 83). Dle mého výzkumu tedy hostina bývá součástí pohřbu i dnes, ovšem v redukované formě. Prostory rodina volí dle místních možností a množství pozvaných hostů (nejčastěji se hostina mezi respondenty konala doma). V průměru bývá na hostině kolem 13 hostů, nejméně jich bývá na pohřbech nejstarší generace. Podávají se zde nejčastěji řízky. Přípitek na zemřelého už není tak častý. Přesto pro většinu lidí není účast na pohřební hostině příjemnou záležitostí, stejně jako celý pohřeb. Často se ho účastní z důvodu tradice.

4.2 Rituály připomínání zemřelých

Když někdo z našich blízkých zemře, je v našich vzpomínkách stále přítomen. Doba, kdy si pomalu a bolestně zvykáme, že dotyčná osoba není již s námi, a kdy nám dochází, že nám zbývají "jen" vzpomínky, se nazývá dobou truchlení. V této době svým způsobem končíme starý a začínáme nový život. Musíme se naučit, že tu není někdo, kdo tu byl, a musíme se naučit jej bez velkých bolestí udržet živého ve svých vzpomínkách. Vzpomínkovými rituály zde rozumím jakoukoliv připomínku či vzpomínání na naše blízké zemřelé ať už přímo na hřbitově nebo jenom doma v rodinném kruhu. Především se zde zaměřuji na rituální chování lidí na Památku zesnulých. Z mého výzkumu vyplývá, že sedm z osmi respondentů se domnívá, že den oficiální vzpomínky na zesulé – Dušičky - je stále ještě důležitý a patří i do dnešní moderní doby. Jediná Paní Hana zastává názor, že Dušičky nepotřebuje, k tomu aby si vzpomněla na svého manžela: „...navíc, není podstatná svíčka, hřbitov nebo dušičky. Podstatná je vzpomínka a ta se děje v hlavě, ne na hřbitově“ (Hana, 64) ačkoliv paradoxně svátek všech zesnulých slaví: „Manželovi nosím na dušičky věnec a zapaluji svíčku, ale asi nejspíš proto, že to dělají ostatní a abych dala do pořádku hrob. Jinak tento svátek nepotřebuju, je to den, který se ve vztahu k mému muži nijak neliší od jiných dnů v roce.“ (Hana, 64). Převažující část mého výzkumného vzorku tento významný den „drží“ s tím, co k tomuto svátku patří, tedy jít na hřbitov zapálit svíci a zavzpomínat. „Na Dušičky jezdíme na hřbitov, celá rodina. Pro mě je to projev lásky a vzpomínky. Ségry děti vždycky vyrobí nějakou dekoraci, se kterou tam pak hrob vyzdobíme a zapálíme svíčku. Přijde mi, že vždycky na dušičky se ta rodina tak nějak stmeluje dohromady. Doma pak ještě děláme třeba jídlo, které měl náš děda rád, nebo si prohlížíme fotky.“ (Daniel, 32) Paní Marie mi odpovídala s lehkým rozčilením „...zapálila jsem svíčky jak na hřbitově, tak doma. Proč ne? Prostě mi mí blízcí stojí za vzpomínku a nejen 2. listopadu. Nechápu lidi, co se na to vyprdnou“ (Marie, 77). Gabriela a Pavla jsou dva respondenti, kteří svátek sice slaví, ale po svém. „...O rodinné hroby se vždycky někdo z rodiny postará. Ať už já nebo strejda nebo máma. Ale jinak беру péči o hrob svých předků jen jako tradici. Svíčku můžete zapálit kdekoliv, doma nebo někde jinde. Ale nejdůležitější je stejně myšlenka, tou se můžeme s našimi mrtvými blízkými spojit, kdy se nám zachce. V tom hrobě jejich duše stejně není, ta nám zůstává nablízku a až přijde náš čas, budou nás naši drazí čekat v tom nadpozemsky jasném světle na konci tunelu. Proto na Dušičky raději sedím doma v teple a s čajem v ruce vzpomínám na tátu...“ (Gabriela, 20). Na základě rozhovoru s respondentkou Pavlou (35)

jsem nabyla nových informací, když mi řekla „...a slyšela jste už o virtuálních hřbitovech?“ *Hned jsem se vyžadovala dalších podrobností.* Paní Pavla mě přesvědčila o existenci virtuálních pietních míst, které jsou vytvářeny online. Jde o jakési místo na internetovém portálu pro lidi, kteří mají třeba daleko na hrob svých blízkých nebo nevědí, kde je. Lidé zde mohou také sdílet fotografie svých blízkých zemřelých a podělit se o vzpomínku s ostatními. *„Já jsem tohoto portálu využila zatím jen jednou, moc dlouho o něm také nevím. Tento nápad jsem ale uvítala s otevřenou náručí hlavně proto, že na hřbitov nerada chodím, je to pro mě místo, které mi nahání husí kůže, jenom když jdu kolem. Kamarádka, které zemřela dcera, chodila na hřbitov každý týden zapalovat novou svíčku. Potom ale na delší dobu onemocněla, na hřbitov nemohla chodit a byla z toho hodně nesvá. Když se dozvěděla o tomto místě na internetu, říkala, že jí aspoň zapálení virtuální svíčky pomohlo. Na druhou stranu, když jsem o tom řekla kamarádovi, ihned tuhle možnost zavrhnul a řekl, že je to zvrácený, pak ještě dodal, že lidi už nebudou chodit na hřbitovy vůbec a nahradí to klikáním, který je k ničemu. To si pamatuju přesně.“* (Pavla, 35). Na tomto příkladu je dobře vidět, že doba jde dopředu úplně všude. Nejde tu ani tak o to, že by se smutek a vzpomínky na naše blízké už nevyjadřovaly, ale o to kráčí, je ten způsob. Myslím, že virtuální hřbitov není špatný nápad, zřejmě tu nejde ani o virtuální kopii hřbitova, ale spíše nabízí možnost, jak udržovat vzpomínky na zesnulé naživu. Je to také nová alternativa jak ulevit svému nitru. Internet nabízí snadné překonání vzdáleností a otevírá možnosti k vzpomínání, které jsou blízké i těm, kterým již rituály našich předků mnoho neříkají. Na své blízké vzpomínáme vždy na základě nějakého podnětu (ať už je to fotografie, či shoda jmen pod.) A právě tento portál může fungovat jako určitý spouštěč. Výhodu projektu také vidím i v tom, že může podpořit diskusi o smrti v naší společnosti, což může vést i k hledání smyslu klasických rituálů, jako je například pohřeb, bohoslužba, navštěvování hrobů i jiné vzpomínání.

Všichni respondenti uvedli, že na Vánoce praktikují úplně stejné postupy jako na dušičky. Na Velikonoce docházejí na hřbitov pouze dva lidé a to paní Marie a pan František, tedy členové starší kategorie. Na výročí narození zemřelého nechodí zapálit svíčku svému blízkému paní Pavla, která uvádí důvod, nepříjemné pocity ze hřbitovního prostředí, pan František, jež říká „...zas tak dobře si nepamatuju rodinná výročí a narozeniny“ (František, 72) a Daniel (32). Ve výroční den úmrtí svého blízkého navštěvuje pouze pan Adam (24). Na jmeniny hřbitov nenavštěvuje nikdo z respondentů. Stejně tak nikdo z nich nenavštěvuje hrob za jinou vlastní záminkou (jakou by byla například výročí svatby). Všichni kromě paní Pavly uvádějí, že čas návštěvy hřbitova určují náhodně například, když vědí, že budou mít cestu

kolem nebo pokud tam delší dobu nebyli. Mladší skupina respondentů navštěvuje hřbitov v průměru 4 - 5x za rok. Starší kategorie má roční průměr návštěvnosti úplně stejný.

Na Dušičky nadpoloviční většina respondentů osobně navštěvuje hřbitovy, kde mají své blízké. Čtvrtina dotázaných si na své zemřelé blízké vzpomene, ale na hřbitov nechodí. Tito lidé patří v mé práci do skupiny mladší generace. Již zde je vidět nepatrný generační rozdíl v přístupu k této tradici. Podobně reagoval pan Adam na otázku, *co pro vás znamenají Dušičky*: „...pro mě je to jen nevýrazná mámina poznámka v kalendáři, neznamena to pro mě nic extra, chodím na hřbitov jen kvůli rodičům, aby nebyli smutní, že nejdu navštívit babičku. Vzpomínám na ni radši sám a po svém.“ (Adam, 24). Jen jeden ze čtyř respondentů mladší generace připisuje dušičkám specifický význam a praktikuje je ve stejné míře jako starší generace. Na druhou stranu i jen symbolické rozsvícení svíčky doma na stole nebo vzpomnutí není prázdným gestem a můžeme je považovat za druh vzpomínkového rituálu. Z mého výzkumu je jasné, že celkově k hrobům dnes chodí hlavně starší generace, která má v sobě zřejmě více zakořeněnou úctu k předkům. Mladí lidé však k této tradici nepřistupují tak kontrastně, jak by se mohlo zdát. Moc dobře vědí, že se jich vzpomínání na zesnulé také týká a rozhodně tento aspekt života úplně neopomíjejí. Je evidentní, že mladí mají na tento vzpomínkový rituál svůj neztracující názor a berou ho s nadhledem po svém. Nevypouští ho však úplně, jak je doloženo z mého terénního mapování hřbitova u sv. Kříže, kde mladá generace tvořila 20% z počtu celkových návštěvníků, což je v celku ucházející číslo s ohledem na to, že těmto mladším lidem logicky umírá podstatně méně blízkých osob. Pokud bych měla porovnat přístup k pořádání tohoto rituálu tří žen z mého výzkumného vzorku, které tvoří jednu rodinu, dostalo se mi rozličných postojů. Paní Eva (83) je zastánkyní všech těchto zvyků a tradic, sama říká, že příčinou může být její víra: „*Já jsem věřící člověk, nejspíš proto jsem divná od ostatních a věřím ve všechny tyhle křesťanské svátky a tradice.*“ (Eva, 83). Postoj její dcery Hany (64), jsem již zmiňovala výše, svátky tohoto typu nezastává a její dcera Pavla (35) má z těchto záležitostí nepříjemné pocity, tudíž hřbitov nenavštěvuje nikdy. Myslím si, že zrovna na tomto příkladu je zřejmý generační rozptyl v ocenění tohoto rituálu. Nemohu však toto zjištění na minimech příkladů společensky zobecňovat.

4.3 Pohřební obřad

Do skupiny rituálů sloučení patří též pohřební obřad a jeho nové obdoby. Ve společnosti, v tisku či médiích se poslední dobou hojně diskutuje o rozšíření praxe pohřbít, respektive spálit mrtvého bez pohřebního obřadu. Tato možnost je v posledních letech stále více využívána, a to nejen v případech, že se nenajde nikdo blízký, kdo by pohřbení mrtvého zajistil. Pozůstalí, kteří zcela ustoupí od pořádání jakéhokoliv pohřebního obřadu, tak prostřednictvím pohřební služby zajišťují pouze kremaci bez kolektivního rozloučení se zesnulým. Mojí snahou proto bylo zjistit, jaký způsob rozloučení respondenti zajistili svým blízkým zesnulým a utříbit si pohled na přístup lidí na Chrudimsku k pohřebnímu obřadu.

Nejčastěji respondentům zemřeli: dědeček, babička, manžel, manželka, syn, kamarád. Z výzkumu vyplynulo, že ačkoliv je z 8 respondentů jeden věřící, ani jeden neuvedl pořádání církevního pohřbu pro svého nebožtíka. Společným rysem všech výpovědí o pohřebním rituálu byl důvod pořádání. Všichni respondenti o průběhu či neprůběhu obřadu nerozhodovali sami, ale s rodinnou, nejčastěji na základě přání či způsobu života zemřelého. *„Babička vždycky věřila v boha, ale od té doby, co jí zemřel děda, jako mladý chlap, tak se na pána Boha zlobila, že jí ho vzal a přestala věřit. Pro nás pak byla volba pohřbu docela jednoduchá. Babičku, jako půl života věřícího člověka, jsme nemohli spálit, ale nechtěli jsme vystrojovat ani církevní pohřeb, protože už nevěřila. Nechali jsme babičku tedy uložit do země, čemu předcházela civilní obřad ve smuteční síni.“* (Adam, 24). K dispozici jsem měla osm výpovědí, tedy osm způsobů pořádání pohřebních obřadů, k čemuž jsem zahrnula další dva obřady z mého zúčastněného pozorování. Tam proběhl obřad standartním způsobem v přibližně 20 minutách s řečníkem. Další čtyři respondenti uvedli totožný průběh obřadu jako dva výše zmíněné:

„Nevím, proč lidé nechtějí rituální pohřeb? Myslím si, že mají z něho z nějakých vlastních důvodů strach. Osobně si nemyslím, že je vhodné ho vynechávat. Vždy po pohřbu se lidem uleví a postupně vymizí i napětí. A to, že lidé už berou pohřeb jako obyčejnou věc, leckdy nepotřebnou vede tak možná k úpadku. Lidstvo by mělo otevřít oči. A rozhodně ne jen v téhle věci.“ (Daniel, 32). *„Odejít ze života bez pohřbu je jako odejít z návštěvy bez rozloučení. Během smutečního obřadu máme prostor k tomu, abychom se ve svém nitru rozloučili s člověkem, kterého už nebudeme potkávat, který už nás nikdy nepohládí. Abychom pak, až do své vlastní smrti, mohli vzpomínat už jen na to dobré.“* (František, 72). *„Pro nevěřícího*

člověka často smrtí vše nadobro končí. Utrácet tak finanční prostředky za pohřeb nemá z tohoto hlediska vůbec žádný smysl. Pohřeb je věc náboženská a má význam pouze pro nás, kdo máme představu o životě po smrti.“ (Eva, 83). „Zařizoval jsem pohřeb své babičce, nikdy bych si neodpustil jí pohřeb neudělat, snad by mně chodila strašit, jsem si říkal. Je to nedůstojné nemít pohřeb, přeci se s člověkem nechceme rozloučit jen my rodina ale i okolí co ho měli rádi.“ (Adam, 24).

Respondentka Hana jediná uvedla, průběh pohřebního obřadu bez řečníka, pouze s hudbou. *„Přišlo mě to rozumný, nechtěla jsem obřad úplně vypustit, ale zároveň nemám ráda ty řečnický, co tam říkají občas pěkný blbosti a ještě se u toho tak tvářej. Hruza. Takhle se mohl každý rozloučit po svém ve vzpomínkách“ (Hana, 64). Skutečnost, že si pozůstali neobjednají v pohřební službě konání pohřebního obřadu, nemusí vždy nezbytně znamenat, že si sami nějaké kolektivní shromáždění sloužící k symbolickému rozloučení se zesnulým nezorganizují. Dva respondenti popsali loučení v rodinném kruhu mimo obřadní síň bez zemřelého. „V naší rodině je pohřeb bez obřadu už tradice. Rozloučili jsme se s dědou po svém doma a trvalo to asi tři hodiny. Bylo to na způsob právě smuteční hostiny. Toto rozloučení proběhlo ve vší parádě, protože nás přišlo víc, než se čekalo a řízky bohužel nevyšly pro všechny. Vznikla nám tak trapná ale zároveň vtipná situace. Navíc jsme se pořád smáli a vzpomínali na dědu. Myslím si, že by si to tak děda přál.“ (Gabriela, 20) „Ono to nemusí být tak hrozné, pokud se to bere s lehkostí. Já jsem se účastnila bezobřadového rozloučení mého blízkého kamaráda. Byl to mladý kluk, umřel v zahraničí a byl plný energie a ze všeho si dělal legraci. Přišlo nám hloupé dělat klasický pohřeb, protože to by se nám vysmál. A tak jsme se sešli, v létě na jedné zahradě, potkalo se pár lidiček, co dotyčného měli rádi, v koutku pod stromem byla fotka zemřelého, a kdo chtěl, tak se šel rozloučit. Ale žádné velké pláče a nářky se nekonaly. Pobavili jsme se, v přírodě, pod sluníčkem, na trávě a dodnes z toho mám pocit, že to byl nejdůstojnější pohřeb, co jsem kdy zažila.“ (Pavla, 35).*

Jeden respondent uvedl pohřeb bez jakéhokoliv rozloučení. Obřadné uložení popela na konečné místo na hřbitově se ani v jednom případě nekonalo. Uvedená zkušenost ukazuje, že pozůstali upřednostňují klasické formy pohřebních obřadů. I na tak malém území, jakým je lokalita Chrudimska, se ale můžeme setkat jak s pohřebními obřady tradičními, tak i s jeho úpadkovou formou - pohřbem bezobřadným. Na základě mého výzkumu tedy mohu konstatovat, že pohřební obřady se pomalým krokem vytrácejí. Rozsah tohoto úbytku však není natolik markantní, aby převýšil počet pořádaných pohřebních obřadů v obřadní síni.

Dále jsem se zaměřila na otázku vlastní smrtelnosti informátorů a jejich představu vlastního obřadu. Pokusím se zde získat aktérský pohled na význam pohřebního obřadu se zohledněním věku respondentů. Z výpovědí respondentů vyplynulo, že jeden člověk má naprosto jasnou představu o svém pohřbu. Na základě své víry si přeje paní Eva církevní pohřeb se vším všudy, tedy i s pohřebním obřadem. Ačkoliv respondent Adam uvedl, že pohřební obřad je důležité důstojné rozloučení, o své smrti nepřemýšlí a je mu jedno, jaký pohřební obřad by se pro něj konal: *„Je mě to úplně jedno, co se mnou bude, vždyť už tady nebudu... A hlavně jsem o tom nikdy nepřemejšlel. Však oni [pozůstalí] si ňáko poraděj, kam se mnou.“* (Adam, 24). To však neznamená, že pohřební obřad odsuzuje nebo přijímá.

Dále je evidentní že, ze zbylých šesti respondentů půlka preferuje pohřeb bez obřadu. Tato tříčlenná skupina však nezahrnuje pouze mladší kategorii respondentů a tudíž nepotvrzuje, že mladí lidé přistupují k pohřebním rituálům odsuzujícím způsobem a odlišují se tak od starších jedinců. Uvádějí různé důvody:

„Podle mne by rozloučení měla být hezká a spontánní, ne morbidní a nevkusný představení. Kdo si bude chtít vzpomenout a poplakat, ať si vzpomene a popláče, ale ne na povel teď hned. Podle mě je pohřební obřad po několika dnech od úmrtí jen vrtání se v ráně, která se už pomaloučku začala hojit. Proto pohřební obřad ve smuteční síni nechci, přijde mi to tak rozumné i když třeba budou lidi mou rodinu pomlouvat... Svoje tělo bych pak nechala použít na vědecké účely. Ať se na mne klidně vyřádí studenti. To už mě to bolet nebude. A za těch 20 tisíc si raději koupím dovolenou.“ (Pavla, 35). *„Nechci pohřební obřad, hlavně proto, že celá ta pohřební šaráda je jen jedna přetvářka k druhé a dobrý business. Už jen kvůli neosobním a lživým předneseným proslovům: Odešla nám obětavá a milující matka, i když mluví o bezcitné ženské, která se na svoje děti vykašlala.“* (Marie, 77). *„Svůj konec si málokdo kdo z nás naplánuje. Ale otázku, co se bude dít s mojí tělesnou schránkou po smrti, pokládám za vyřešenou. Chci být rozprášena do řeky, nebo pokud by se jim [pozůstalým] podařilo převést urnu přes hranice, tak do moře. To by bylo super. Obřad nepotřebuju, nemusím podporovat přemrštěné ceny pohřebních služeb. Co na to budou říkat sousedi, je mě jedno, stejně tu už asi žít nebudou.“* (Gabriela, 20).

Podle zjišťovaných skutečností stále ještě v současné době tyto rituály přežívají. Druhá polovina si totiž pohřební obřad přeje. Jsou to dva lidé ze skupiny starších a jeden z mladších. Dále sem přičítám ještě paní Evu, která chce církevní obřad.

„Když zemřel můj strejda, kterýho jsem měl moc rád, na jeho přání se obřad nekonal. Po delší době, když jsem si uvědomil, že tady není, mi to rozloučení chybělo. Proto bych rád svůj obřad měl. Lidé přece potřebují rituály. Také si myslím, že ve velké většině případů je lživé uvádět, že nepořádání obřadu bylo přáním zesnulého. Jednoduše pozůstali chtějí ušetřit.“ (Daniel, 32). „Obřad si přeju. Pohřeb sám o sobě má svůj význam a pomáhá překlenout smutek. Zařídít pohřeb by mělo být člověku ctí a ne se tomu vyhýbat. A kdo říká, že pohřeb je zbytečný, často zakrývá nějakou jinou potíž. Raději se ale nechám spálit a rozpráshit, třeba brzy nebude zájem na mrtvé vzpomínat a navštěvovat jejich hroby.“ (František, 72).

Nejčastějším důvodem nepořádání pohřebního obřadu byl uveden neosobní přístup a celková forma a obsah obřadu. Pouze jednou zazněla finanční stránka. Na počet pohřbů bez obřadu má vliv i podoba, jakou současné české pohřebnictví má. Pohřebním službám je na jedné straně vyčítán jejich komerční základ a na straně druhé neměnná nabídka. Kritizována je také forma, obsah a cena. Pokud to takto lidé opravdu vnímají, stávají se pak tyto charakteristiky opravdu důvodem k absenci obřadů na Chrudimsku. Zohlednit však musím to, do jaké míry jsou tyto odpovědi pravdivé, jelikož si lidé často některé věci nepřipouští. Nicméně i toto je rizikem mého výzkumu, se kterým musím počítat. Proto si myslím, že tato problematika by si zasloužila mnohem hlubší vyložení a ne kritické utváření závěrů z výpovědí „pár“ respondentů.

Z výzkumu a výše uvedeného tedy jasně vyplývá, že větší část respondentů připisuje v dnešní době pohřebním obřadům stále důležitý význam. Tudiž se tato tradice stále zachovává, i když s částečným ústupem od jeho tradiční podoby. V těchto rituálech vidí smysl větší počet starších respondentů. Pokud je pohřební obřad zatracován, stojí za tím z větší části mladší generace. Při odpovědích na otázku, jakou oni sami mají představu o svém pohřbu, měli všichni respondenti bez jednoho utříbený názor na tuto věc. Proto lze z výzkumu usuzovat, že lidé v skrytu duše o smrti a způsobu rozloučení přemýšlejí bez rozdílu věku. Prvotní ostych mladé generace z hovoření na toto téma svědčí pouze o tabuizaci smrti ve společnosti, nikoliv však v mysli mladého člověka. I když tedy některé pohřební rituály nepraktikují, či odsuzují, mají jasnou představu o jejich formě uzpůsobené jejich způsobu života. Podoba konání pohřebních obřadů v budoucnosti je velice ošemetná a těžko se odhaduje, jelikož současná přání mladších věkových skupin se mohou ještě zásadně změnit.

5 ZÁVĚR

Při zjišťování současného pohledu na praktikování pohřebních rituálů ve společnosti se zaměřením na mladší a starší generaci, jsem použila vlastní výzkum. Pro výzkum postojů k rituálům jsem použila výzkumné metody rozhovoru s vybranými informátory, zúčastněné pozorování chrudimských pohřebních obřadů a výzkum hrobových míst v období Dušiček.

Tato práce si kladla za cíl především odpovědět na uvedenou výzkumnou otázku a analyzovat moderní dobu na základě proměny vybraných rituálů. Těmi jsou pohřební obřad, smuteční hostina a vzpomínkové rituály. Troufám si říct, že se mi to podařilo. Ústředním tématem této práce je rituál a jeho proměny. Díky odborné literatuře, kterou jsem použila, jsem tento pojem vysvětlila a podala hned z několika přístupů autorů. Následně jsem na základě specializované literatury splnila jeden z cílů práce a to porovnat prožívání pohřebních rituálů ve 21. století oproti době před komunismem. Nelze pochybovat, že svět těchto lidí a svět náš se v mnohém liší. V této části se zjistilo, že generace před námi, současníky, dávaly v obyčejích naplno vyznít potřebě lidské sounáležitosti při vyrovnávání se s tvrdostí životních podmínek, mezilidských vztahů i lidského údělu završeného smrtí. Je jistě pravda, že nás kultura do značné míry tvaruje dle svého obrazu, i přesto bychom neměli automaticky předpokládat, že se lidské emoce a nálady od sebe významně liší. Některé aspekty emocí, jako strach a smutek, láska, jsou jakýmsi podkladem normální lidské zkušenosti, který zůstává po tisíciletí neměnný. Proto je třeba rozdílná místa a času posuzovat s velkorysou obezřetností.

Aby mohl být naplněn cíl tohoto výzkumu, hledala jsem za pomoci výzkumného šetření odpověď na výzkumnou otázku: Jak značný je rozdíl v ocenění významu pohřebních rituálů mezi současnou mladší a starší generací a k jakým transformacím pohřebních rituálů fáze „přijetí“ dnes dochází? Z mého výzkumu vyplývá, že mladší ani starší generace nezastávala jednoznačné stanovisko. Avšak starší generace obecně tyto tři rituály praktikuje častěji, také v jejich tradičnější formě. Potvrdilo se, že mladí lidé častěji opouštějí od oficiálních podob ve prospěch neoficiálních ale spíše individuálních.

Z výše uvedeného tedy jasně vyplývá, že větší část respondentů připisuje v dnešní době pohřebním rituálům trvale důležitý význam. Znamená to tedy, že se tato tradice stále zachovává, i když nepatrně úroveň všech tří zmíněných pohřebních rituálů klesá. Nejčastějším důvodem můžeme sledovat postupné mizení rituálů právě díky jejich zbytečnosti a

křečovitosti pro moderního člověka ať už staršího nebo mladšího. V mnoha odborných publikacích je zastáván názor, že smrt a pohřební rituály jsou obecně tabuizovány. To se v mé práci částečně nepotvrdilo. Ve společnosti sleduji téma smrti a pohřebních rituálů jako zapovězené, ale nikoliv však v mysli lidí. Smrt blízkého není ani tak tabuizovaná, jako spíše neznámá, protože se s ní lidé v dnešní společnosti nesetkávají tak často jako naši předci, a z tohoto důvodu mnohokrát nevědí, jak s ní zacházet. Doufám, že se mi podařilo alespoň částečně dokázat, že rituálům prostě nemůžeme upřít jejich důležitost, kterou sehrávají i v dnešní moderní době. Lidé bez pochyby přechodové rituály v životě potřebují a do budoucna bychom neměli jejich důležitost zlehčovat nebo podceňovat. Obzvláště ty pohřební. A pokud nám ty stávající nevyhovují, možná je to výzva, abychom si vytvořili nové, vlastní, takové, které naplní naše potřeby a budou přispívat našemu dobrému vnitřnímu pocitu.

Ačkoliv se domnívám, že výzkum splnil svůj stanovený úkol, jsem si plně vědoma, že jakékoli zevšeobecňování výsledků výzkumu pro tuto společnost i region Chrudimska je nereálné. To by ani vzhledem k omezenému počtu respondentů nešlo. Výsledkem této práce a zároveň jejím přínosem by měl být ucelený obraz a náhled na dnešní přístup k pohřebním rituálům jakožto celek. Celá práce pak může sloužit pro potřeby středních škol, jako podkladový materiál pro doplnění a zkvalitnění výuky například v občanské nauce, rodinné výchově či sociální výchově. Zajímavé by také mohlo využít práci jako základ pro pozdější srovnávací studii a konfrontovat odpovědi například za 20 let. Čtenáři, konkrétně pak obyvateli Chrudimi, práce může poskytnout některé zajímavé myšlenky a postřehy z jeho blízkého prostředí.

Myslím si, že je důležité, aby některé pohřební tradice z našeho života nevytizely a aby poskytovaly určitá útočiště v těžkých situacích. Upouštění od pohřebních tradic může mít za následek neschopnost člověka vyrovnat se s úmrtím blízkého a svou konečností a životem. Proto, by mělo být i v naší současné společnosti běžnou normou přistoupit k pohřebnímu obřadu jako celku a nedegradovat jej vynecháním rozloučení. Začátkem cesty k zastavení současného trendu pohřbů bez obřadu může být pokus o tomto problému mluvit, snažit se pochopit smrt jako neoddělitelnou součást života jednotlivce. Zároveň chápu, že rozhodně není nijak snadné pochopit náš dnešní svět, ale možná by stálo za to, pokusit se pochopit současnost prostřednictvím našich změn v postojích k pohřebním rituálům. Zamyslet se nad radikální proměnou těch nejzákladnějších lidských hodnot, jakými jsou úcta k životu a úcta ke smrti.

6 POUŽITÁ LITERATURA

1. ARIÉS, P. Dějiny smrti. 1. Díl: Doba ležicích. Praha: Argo, 2000. ISBN: 80-7203-286-0.
2. ARIÉS, P. Dějiny smrti. 2. Díl: Zdivočelá smrt. Praha: Argo, 2000. ISBN: 80-7203-293-3.
3. ASSMANN, J. Smrt jako fenomén kulturní teorie. Vyšehrad, 2003. ISBN: 80-7021-514-3.
4. BOWIE, F. Antropologie náboženství. Praha: Portál, 2008. ISBN: 978-80-7367-378-9.
5. BRIDGES, W. Na prahu změn: zóny přechodových rituálů. Praha: Návrat domů, 2004. ISBN: 80-7255-100-0.
6. Český statistický úřad: Počet obyvatel v obcích České republiky ke dni 1.1.2013. In: 2013. Dostupné z:
[http://www.czso.cz/csu/2013edicniplan.nsf/t/50002DF52B/\\$File/13011303.pdf](http://www.czso.cz/csu/2013edicniplan.nsf/t/50002DF52B/$File/13011303.pdf)
7. ČORNEJ, P. Fenomén smrti v české kultuře 19. století. Praha: Koniasch Latin Press, 2001. ISBN: 80-85917-79-3.
8. DAVIES, D. J. Death, Ritual and Belief. London, New York: Continuum, 2002. ISBN: 9780826454836.
9. DAVIES, D. J. Stručné dějiny smrti. Praha: Volvox Globator, 2007. ISBN: 978-80-7207-628-4.
10. DURKHEIM, É. Elementární formy náboženského života: Systém totemismu v Austrálii. Praha OIKOYMENH, 2002. ISBN: 80-7298-056-4.
11. ELIADE, M. Iniclace, rituály, tajné společnosti: Mystická zrození. Computer Press, 2004. ISBN: 80-722-6901-1.
12. ELIAS, Norbert. O osamělosti umírajících v našich dnech. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 1998. ISBN: 80-85844-39-7.
13. ERIKSEN, T. H. Kulturní a sociální antropologie. 2. vyd. Praha: Portál, 2008. ISBN: 978-80-7367-465-6.
14. FRAZER, J. G. Zlatá ratolest. Praha: Mladá fronta, 1994. ISBN: 80-204-0488-0.
15. FULGHUM, R. Od začátku do konce: Naše životní rituály. Praha: Argo, 1995. ISBN: 80-85794-44-6.
16. GENNEP, A. VAN Přechodové rituály: Systematické studium rituálů. Praha: Lidové noviny, 1996. ISBN: 80-7106-178-6.

17. GIDDENS, A. Sociologie. Praha: Argo, 1999. ISBN: 80-7203-124-4.
18. GUARDINI, R. Životní období. Praha: Zvon, 1997. ISBN: 80-7113-189-X.
19. HANUŠ, V. a kol. Chrudimsko a Nasavrcko, III., Obraz kulturní, práce všeho učitelstva, Chrudim: Výbor ku popisu okresu chrudimského a nasavrckého, 1912.
20. CHARVÁT, J. Stará Chrudim. Okresní muzeum v Chrudimi, 1991.
21. KELLER, J. Nedomyšlená společnost. Brno: Doplněk, 1992. ISBN: 8072390910.
22. LEACH, E. Ritual. International encyclopedia of the social sciences. New York: David L. Sills, 1968.
23. LÉVI-STRAUSS, C. Myšlení přírodních národů. Liberec: Dauphin, 1996. ISBN: 80-901842-9-4.
24. MALINA, J. a kol. Antropologický slovník. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2009. ISBN: 978-80-7204-560-0.
25. MURPHY, R. F. Úvod do kulturní a sociální antropologie. Praha: Sociologické nakladatelství, 1998. ISBN: 8085850532.
26. MURPHY, R. F. Úvod do kulturní a sociální antropologie. Praha: Slon, 2001. ISBN: 80-85850-53-2.
27. NAVRÁTILOVÁ, A. Narození a smrt v české lidové kultuře. Praha: Vyšehrad, 2004. ISBN: 80-7021-397-3.
28. NEŠPOROVÁ, O. Preferenční způsoby pohřbu. In Český lid, roč. 93, č. 4, 2006. ISSN: 0009-0794.
29. NEŠPOROVÁ, O. Smrt, umírání a pohřební rituály v české společnosti ve 20. století. Praha: Soudobé dějiny AV ČR, 2007.
30. NEŠPOROVÁ, O. Na věčnost bez patosu. Pohřební rituály za komunismu a dnes. Dějiny a současnost. Kulturně historická revue. 30, č. 11, 2008.
31. NEŠPOROVÁ, O. Obřady loučení se zesnulými: sekulární, náboženské nebo raději žádné pohřby. Sociální studia - smrt 8 (2), 2011. ISSN: 1214-813X.
32. OHLER, N. Umírání a smrt ve středověku. Jinočany: H & H, 2001. ISBN: 80-86022-69-2.
33. ŘÍČAN, P. Cesta životem. Praha: Panorama, 1989. ISBN: 80-7367-124-7.
34. SKARUPSKÁ, H. Úvod do kulturní a sociální antropologie. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2006. ISBN: 80-244-1509-7.
35. SOUKUP, V. Dějiny antropologie. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2004. ISBN: 80-7178-929-1

36. STEJSKAL, D., ŠEJVL, J. a kol. Pohřbívání a hřbitovy. Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s., 2011. ISBN: 9788073576806.
37. TURNER, V. Průběh rituálu. Brno: Computer Press, 2004. ISBN: 80-722-6900-3.
38. UNGER, J. Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy 25. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2006. ISBN: 80-7204-397-8.

Elektronické zdroje:

1. Centrum Mandala. In: Rituály v našem životě: na festivalu Miluj svůj život. [online]. [cit. 2014-06-26]. Dostupné z: <http://www.centrum-mandala.cz/kurzy/ritualy-v-nasem-zivote>
2. GRIMMICH, Š. Rituál: co dělá člověka člověkem [online]. 2011 [cit. 2014-06-26]. Dostupné z: <http://www.gymnasion.org/archive/article/ritual-co-dela-cloveka-clovekem>
3. HOLUB, Z. Dušičky a tradice aneb Svátky zemřelých II. [online]. 2007 [cit. 2014-06-26]. Dostupné z: http://www.rozhlas.cz/plzen/jazykovykoutek/_zprava/dusicky-a-tradice-aneb-svatky-zemrelych-ii--398412
4. Krematorium Liberec: Pohřební rituály. [online]. [cit. 2014-06-26]. Dostupné z: <http://krematoriumliberec.cz/krematorium/pohrebni-ritualy>
5. LABUSOVÁ, E. Proč nepotřebujeme rituály [online]. 2014 [cit. 2014-06-26]. Dostupné z: http://www.evalabusova.cz/media/proc_ritualy.php
6. Mikroregion Chrudimsko. In Poloha [online]. 2014 [cit. 2014-06-26]. Dostupné z: <http://www.mikroregionchrudimsko.cz/index.php?nid=663&lid=cs&oid=23172>
7. NEŠPOROVÁ, O. Dějiny a současnost. Na věčnost bez patosu: Pohřební rituály za komunismu a dnes [online]. 2008, č. 11 [cit. 2014-06-26]. Dostupné z: <http://dejinyasoucasnost.cz/archiv/2008/11/na-vecnost-bez-patosu/>
8. NEŠPOROVÁ, O. Obřady loučení se zesnulými: sekulární, náboženské nebo raději žádné pohřby [online]. Sociální studia, 2011. Dostupné z: http://socstudia.fss.muni.cz/sites/default/files/Ne%C5%A1porov%C3%A1_4.pdf
9. Odpovědi.cz. In Proč se městu Chrudim říká Athény? [online]. 2014 [cit. 2014-06-26]. Dostupné z: <http://www.odpovedi.cz/otazky/proc-se-mestu-chrudim-rika-atheny>

10. Pohřby bez obřadu jsou častější, Češi už nemají peníze na nebožtíky [online].
Dostupné z: [http://www.novinky.cz/ekonomika/243447-pohrby-bez-obradu-jsou-
castejsi-cesi-uz-nemaji-penize-na-neboztiky.html](http://www.novinky.cz/ekonomika/243447-pohrby-bez-obradu-jsou-castejsi-cesi-uz-nemaji-penize-na-neboztiky.html)
11. Pohřbívání a hřbitovy: reflexe kultury českého venkova [online]. 2010 [cit. 2014-06-26]. Dostupné z: <http://www.dvs.cz/clanek.asp?id=6462396>
12. POSPÍŠILÍKOVÁ, S. Rituály umírání a pohřbu [online]. Zlín, 2010 [cit. 2014-06-26].
Dostupné z:
13. http://dspace.k.utb.cz/bitstream/handle/10563/13793/posp%C3%AD%C5%A1il%C3%ADkov%C3%A1_2010_bp.pdf?sequence=1. Bakalářská práce. Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně.
14. RAJČANOVÁ, M. Sociální život mrtvol: Jednání a identity zemřelého na cestě k pohřbení [online] 2001 [cit.2014-06-26]. Dostupné z:
<http://old.biograf.org/clanky/members/clanek.php?clanek=v2502>
15. SERBOUSEK, P. Přejchodové rituály v postmoderní společnosti [online]. Zlín, 2009 [cit. 2014-06-26]. Dostupné
z: [http://dspace.k.utb.cz/bitstream/handle/10563/8118/serbousek_2009_dp.pdf?seque
nce=1](http://dspace.k.utb.cz/bitstream/handle/10563/8118/serbousek_2009_dp.pdf?sequence=1). Diplomová práce. Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně.
16. ŠEVČÍK, J. Historie Chrudimi: Založení města Chrudim [online]. 2011 [cit. 2014-06-26]. Dostupné z: [http://www.chrudimka.cz/historie-chrudimi-zalozeni-mesta-
chrudim.html](http://www.chrudimka.cz/historie-chrudimi-zalozeni-mesta-chrudim.html)

7 PŘÍLOHY

Příloha 1 *Vzorek návodných otázek pro rozhovory*60

Příloha 2 *Chrudimská obřadní síň a hřbitov o Dušičkách*.....61

Příloha 1 *Vzorek návodných otázek pro rozhovory*

Jak se stavíte k dnešnímu celospolečenskému trendu pohřbů bez obřadu? Myslíte si, že je to v pořádku? Co za tím podle vás stojí? Může to být talkem společnosti? Je pro Vás osobně důležitý? Zastáváte jiný typ rozloučení se zesnulým? Máte nějaký svůj individuální? Myslíte si, že je toto vaše rozloučení plnohodnotnou náhradou?

Jak se díváte na prvenství České republiky v moderní kremaci? Zastáváte spíše kremaci nebo uložení do země? Co si myslíte o související společenské tabuizaci smrti, která zde převládá? Měla by se diskuze o smrti více prosazovat? Nebo pokládáte toto téma za dostatečně řešené a veřejné?

Jaký je váš postoj ke smrti? Vyhýbáte se jí? Co ve vás vyvolá představa starého umírajícího člověka? Přemýšlíte někdy o smrti, o životě po smrti, o vlastním pohřbu? Jak tato Vaše představa vypadá? Jak a kde si představujete místo posledního odpočinku? Jakou máte představu o svém pohřbu, přejete si obřad? Hostinu? Proč?

Jak jste se rozloučili vy se svou blízkou osobou? Kdo vám zemřel? Proběhl obřad? Proč? Kde? Kdy? Jak? Kdo a co rozhodovalo (finance, rodina)? Bylo to těžké? Provázely odchod vašeho blízkého i jiné rituály? (parte, kondolence nebo jiný osobní či rodinný rituál) Proběhla pohřební hostina? Proč? Kde a jak je zemřelý uložený? Chodíte na místo jeho „posledního odpočinku“? Kdy, při jaké příležitosti? Co si myslíte o přístupu a službách českého pohřebnictví? Jste s nimi spokojeni? Může to být důvod nepořádání pohřebních obřadů v ČR?

Co pro Vás znamenají tyto pohřební rituály (obřad rozloučení, hostina, návštěva hrobu např. na Dušičky, přání upřímné soustrasti, parte apod.)? Myslíte si, že jsou důležité? Nebo si myslíte si, že jsou tak zanedbatelné, že je bez problému můžeme nechat se vytratit, aniž by to zanechalo následky? Setkáváte se s nimi ve Vašem okolí ještě?

Co si myslíte, že by Vám odpověděla Vaše „prapraprababička“, kdyby jste jí řekli, že chcete nechat svoje rodiče spálit bez obřadu a jiných ceremonií, jen aby to bylo „co nejrychleji za vámi“?

Pro starší kategorii (nad 60 let): Jak vnímáte posun v pořádání pohřebních rituálů dnes na rozdíl od vašeho mládí? Nabývaly pohřební rituály a rituály loučení většího významu v minulosti než dnes? Co si myslíte o mladší generaci a jejím přístupu ke smrti a rozloučení se zesnulým. Změnila se ve vaší rodině tradice pohřbívání? Nebo je vše stejné jako před 60ti lety?

Příloha 2 *Chrudimská obřadní síň⁹² a hřbitov o Dušičkách⁹³*

⁹² Zdroj: <http://www.pohrebnisluzby-vostrovsky.cz/index.php?nid=5851&lid=cs&oid=2312473>

⁹³ Zdroj: <http://www.trhovakamenice.cz/hrbitov/>